

A young child with blonde hair is shown in profile, blowing a dandelion seed. The child is wearing a long-sleeved, orange and white striped shirt with a pocket. The background is a lush green field filled with many dandelions, with trees and a grassy hill in the distance.

SKARA

Hitta ut

Smultronställen i Skara kommun

Översiktskarta

- 1 Björnön
- 2 Tvetabäcken
- 3 Brunnbo äng
- 4 Naturen i Skara city
- 5 Ruderna
- 6 Vingängen
- 7 Herrtorps qvarn och Flian
- 8 Torps naturreservat
- 9 Ökull-Borregården
- 10 Höjentorp - Drottningkullens naturreservat och Höjentorp slottsruin
- 11 Varnhems kloster och Kata gård
- 12 Amundtorps skeppssättning
- 13 Bockaskedeåsen - Toran
- 14 Jättadalen och Öglunda grotta
- 15 Hökaberg
- 16 Ramlaklev
- 17 Eahagen och Öglunda ängar
- 18 Flämsslätt och Flämsjön
- 19 Axevalla Hed
- 20 Ore backar
- 21 Trandansen
- 22 Spånsjön
- 23 Blängmossen
- 24 Sydbillingens platå
- 25 Rösjö mosse
- 26 Utloppet

Teckenförklaring, kartor

- Parkering
- Badplats
- Missa inte
- Toalett
- Matsäcksplats
- Pilgrimsled

Innehåll

Slättlandet

Naturen i Skara city	6	Ruderna	16
Björnön	10	Vingängen	18
Tvetabäcken	12	Herrtorps qvarn och Flian	20
Brunsbo äng	14		

Vallebygden

Torps naturreservat	26	Jättadalen och Öglunda grotta ..	44
Ökull-Borregården	28	Hökaberg	46
Höjentorp – Drottningkullen	30	Ramlaklev	48
Höjentorps slottsruin	34	Eahagen – Öglunda ängar	50
Varnhems kloster	38	Flämslätt och Flämsjön	52
Amundtorps skeppssättning	40	Axevalla hed	54
Bockaskedeåsen – Toran	42		

Hornborgasjön

Ore backar	60	Utloppet	66
Trandansen	64	Spånnsjön	68

Mossarna

Blängsmossen	74	Rösjö mosse	78
Sydbillingens platå	76		
<hr/>			
Vandring	82	Naturen är öppen året runt	86
Aktiviteter	84	Allemansrätten	88

Enligt vissa var det jättar som lade ut sina hattar och mössor för att skydda platåbergen från att nötas ner. Enligt geologerna var det den hårda bergarten diabas som skyddade dem.

Tack till jättarna

Solen går upp över Skara från kammen av Sveriges största platåberg. Billingingen är jättarnas berg, med hisnande stup, mörka skogar och vidsträckta mossar. Härifrån kan du spana ut över Vallebygdens bulliga gulliga grönska och vidare ut mot slätten. Där breder en av Europas rikaste fågelsjöar ut sig, och ett kulturlandskap som har varit bebott sedan stenåldern.

Samlingen av platåberg häromkring liknar ingenting annat i Norden, och vi har bergen att tacka för mycket. Under sina hårda stenmössor har de sparat kalk från urtida korall-

rev som än idag ger oss blommande körsbärsdalar, blåsippbackar och orkidéer. Ett särskilt tack förtjänar också istidens jättar som skapade fantasikullarna vid Billingens fot.

Skaras natur är full av gröna och blåglittrande äventyr. Den här guiden hjälper dig att hitta till 27 av dem.

Ta med picknickkorgen eller pilgrimsstaven, kikaren eller fiskespöet, barnvagnen eller kanoten, alltihop eller ingenting. Välkommen ut!

Slättlandet

Slätten är gräddhyllan, där alla har velat bo och skörda sedan urminnes tider. Därför har den vilda naturen fått maka på sig, men här finns fortfarande grönskande överraskningar, om man bara vet var man ska leta.

Skara ligger i ett medeltida odlingslandskap. I kommunens västra delar öppnar sig det väldiga slättlandet som ett hav. Precis som vid havet blir himlen stor och horisonterna långa, men till skillnad från havet är slätten tätt befolkad och bebyggd. I vårt gamla bondesamhälle var de här rika odlingsmarkerna ett drömsälle att bo på. Därför har det inte blivit så mycket kvar av vild natur. Däremot finns det rester av vårt gamla kulturlandskap, som hör till Sveriges allra artrikaste miljöer. Blommande slätter- och betesmarker kan man till exempel njuta av vid *Brunsbö ängar*, *Vingängen* och *Ruderna*.

Längs åarna har naturen inte riktigt gått att tämja. Vattnet går som en blå livsnerv och för med sig många djur och växter genom "slättens undre värld". Exempelvis vid *Flians* övre lopp och längs *Tvetabäcken* finns många bra ställen för att försvinna in under lövverket bland bävvar, trollsländor och fåglar.

Andra vilda invånare på slätten är rovfågeln. De glider gärna fram över vidderna eller sitter på stolpar och spanar efter sorkar. Om hösten och vintern är slätten perfekt för att lära sig att känna igen glador, fjällvråkar, tornfalkar och många fler.

Naturen i Skara city

En urban savann

Mitt i Skara centrum, bara något kvarter från Domkyrkan, börjar ett grönstråk med gott om gamla träd och blommande örter. En fristad för fladdermöss, fåglar, fjärilar och människor. Här kan man samla en grön bubbla av lugn omkring sig.

Oas för växter och djur

Lummigheten och trädsuset sträcker sig från *Skara gamla kyrkogård*, vidare över *Botan* och *Viktoriasjöarna* och bort till *Fornbyn*. Biologer som har undersökt området kallar det för en ”urban savann”, där gamla träd, blommande örter och snår, vatten och sandmarker gör att många vilda arter trivs här. Bland annat jagar minst sju arter av fladdermöss mellan trädkronorna i sommarskymningen, vilket är ungefär lika många som i den omgivande landsbygden.

Botaniska trädgården

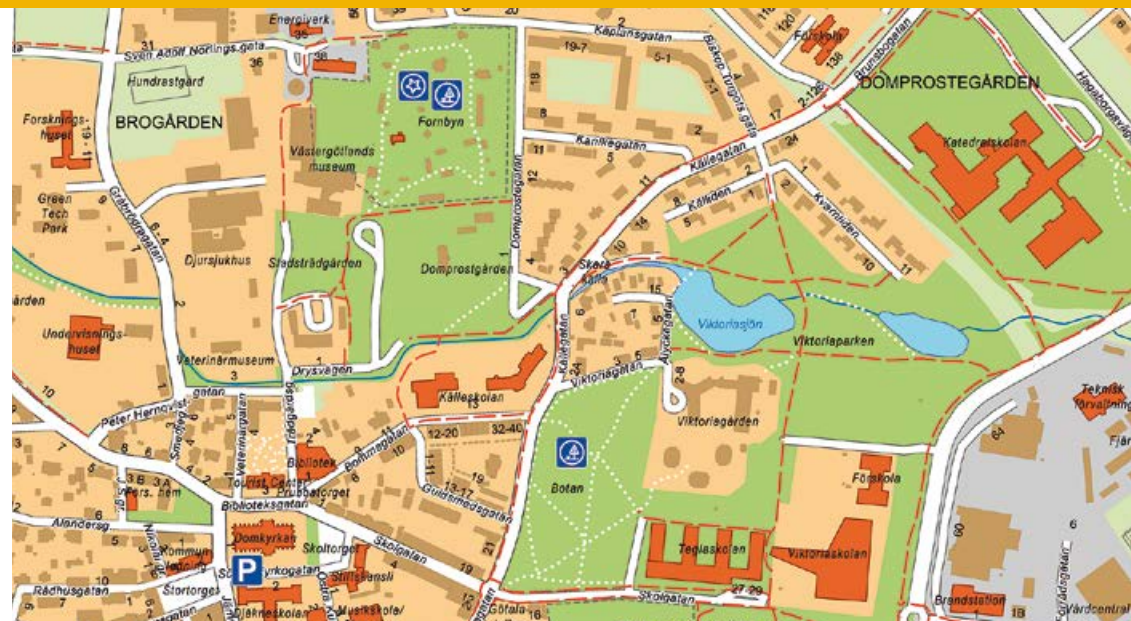
Kärnan i Skaras gröna hjärta är *Botan*, den botaniska trädgård som Linnélärjungen Peter Hernqvist började anlägga 1776. Många av de gamla askarna planterades redan på hans tid. Indelningen med skilda områden som boklund, eklunden, ängsvallen och så vidare finns också kvar sedan 1700-talet. Efter Peter Hernquists död 1808 började trädgården förfalla men drygt hundra år senare rustades den upp igen. Idag ser Botan kanske vid första anblicken ut som en ganska alldaglig liten park men här ryms sällsynta träd som gingko, katsura, kaukasisk vingnöt, himalayabjörk och näverhägg.

Många av träden har stora kronor, som gjorda för att omfamna en stressad stadsmänniska och bjuda in till picknick under sig. De lyckas skapa

ett lugnt sus och fågelkvitter trots att stadens buller omringar på alla sidor. Längs västra kanten ligger en liten örtagård med växter som hjärtstilla, läkevänderot och röd solhatt.

I Botan vilar den historiska tyngden som gamla träd bär inom sig. Vissa av dem har en omkrets på över fyra meter.

Hitta hit: Parkera vid Skara domkyrka (som ju är stadens mest självklara besöksmål, med delar kvar från 1000-talet). Följ Skolgatan ner till Botan eller skyltarna mot Västergötlands museum för att komma till Fornbyn.

Missa inte: Att kliva in i något av de gamla torpen i Fornbyn. Det är hisnande att förstå i hela kroppen hur folk levde kuryggiga i de dunkla små rummen, ibland med bara ett enda decimeterhögt fönster. Om du gillar retrogrejer ska du se till att vara på plats när caféet i lanthandeln är öppet. Här finns buteljer, askar och burkar med etiketter från 1940-talet.

Bästa matsäcksplatsen: Nästan var som helst i Botan eller Fornbyn.

Arter att hålla utkik efter: Hämpling, steglits, nordfladdermus, svartvit flugsnappare, gulsippa, pärlgräsfjäril, påfågelöga, papegojvaxskivling.

Lummigheten och träsuset sträcker sig vidare in i Fornbyn, Skaras miniskansen, där du kan vandra bland hällkistor, stenmurar, brunnar, milstenar, vädersåg, klockstapel och stiglucka från Skaraborgs gamla tider.

Fornbyn

Fornbyn är Skaras miniskansen, med gamla hus som har flyttats hit från hela Skaraborg. Här kan du till exempel kliva in i en lanthandel, en smedja, ett missionshus, ett härbärge och en massa små torp. Årtusenden och århundraden blandas fritt, med alltifrån stenåldersgravar till veteranbilar. Mellan gårdarna odlas frukt, grönsaker och blommor, som även de härstammar från gamla tider.

Denna lilla genväg till historien fungerar också som en stadspark och allaktivitetsplats. Om du kommer hit på sommarhalvåret är det nästan alltid något på gång: spelmansstämma, allsångskväll, taxutställning, midsommarfirande... framåt hösten kan du träffa på Skaras sjuåringar som lever 1800-talsliv för en dag.

Fornbyn är en utomhusdel av *Västergötlands museum* och har funnits här sedan 1921. Den byggdes upp under samma nationalromantiska tid som Skansen i Stockholm.

Viktoriasjöarna

Från nordöstra hörnet av Botan skymtar man Viktoriasjöarnas blanka vattenspeglar, som sprider frid och ger något att promenera runt. Dammarna fick namn av Gustaf Viktor Hofling och hans fru Hilda Josefina Victoria. Hofling var en företagsam man som inte bara lät gräva Viktoriasjöarna utan också startade Skaras första fabrik 1894 (som tillverkade kakel). Från "Viktoriafallen" fortsätter vattnet i *Dofsan/Drysan*, en av Skaras blåa livsnerv.

Rhododendron är en av de arter man kan njuta av i Skaras mest artrika park, Botan. Här finns också många ovanliga träd som exempelvis gingko, katsura, kaukasisk vingnöt, himalayabjörk och näverhägg.

Björnön

En liten ö av gammelskog

Här kan man kliva in i trollens skog, bland fallna träd och tjocka mossmattor. Men ganska snart är man ute på andra sidan igen, i produktions-skogen som omringar reservatet på alla sidor.

På gränsen till den hårt brukade västgöta-slätten har få skogar undkommit motorsåg och skogsmaskiner. Därför är Björnöns naturreservat ett lite speciellt tittskåp bakåt i tiden. Här kan man få en aning om hur skogarna såg ut för omkring några hundra år sedan.

En livsviktig del av skogen är de döda träden. De blir mat och bostad för många av urskogens djur och växter som har blivit sällsynta idag. Norr om vägen i Björnöns naturreservat liknar skogen ett stort plockepinn, med broar av fallna träd åt alla håll. Mellan grova granar blir marken som ett diffust sudd av fräken och björnmossa. Men just som man börjar bygga upp trollskogsförtrollningen så bryts den. Reservatet är bara 6,6 hektar stort och den norra delen är minst.

Söder om vägen kan man följa en markerad stig några minuter genom torrare tallskogar. Här finns inte lika många fallna träd, eftersom tallar brukar klara sig längre än granar. Fast till sist kommer även de att stupa för vedsvampar och höststormar.

De äldsta träden i Björnöns naturreservat är omkring 170 år, vilket är långt ifrån Sveriges äldsta tallar som är över 700 år.

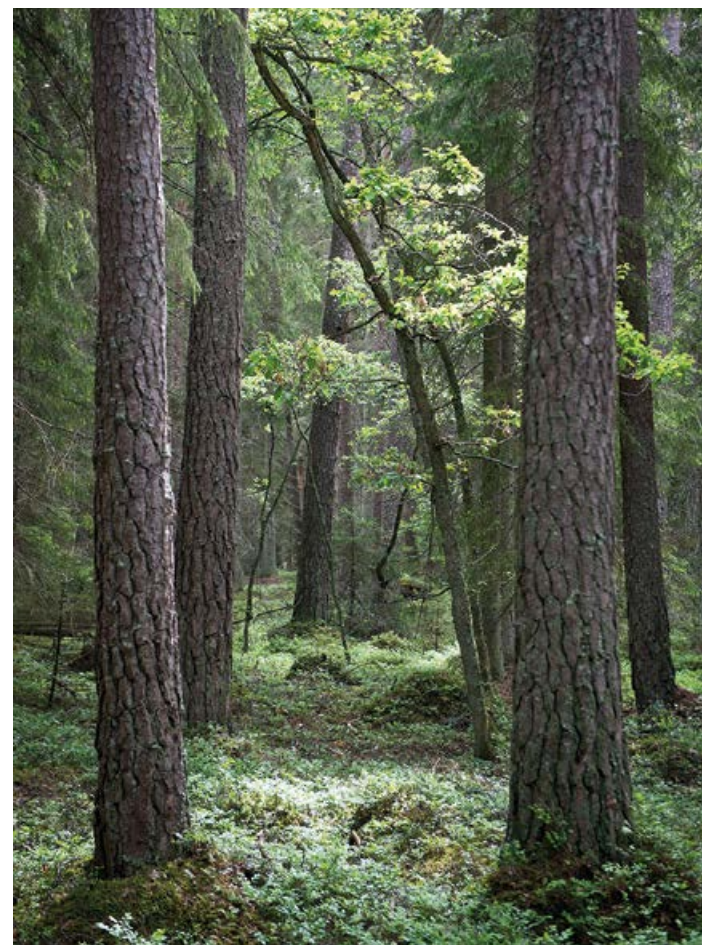
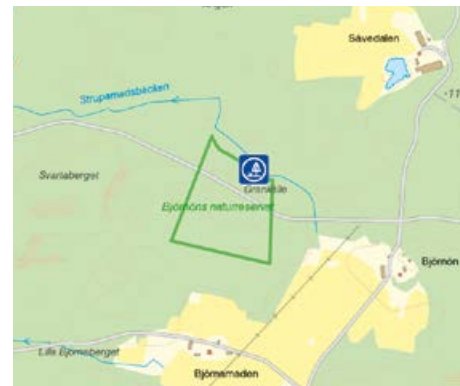
Missa inte: knäroten, en anspråkslös liten orkidé som är en så kallad signalart. Den signalerar att marken har varit skogbevuxen mycket länge, eftersom den inte klarar en kalavverkning. Även när knäroten blommar kan man känna igen bladen som breder ut sig över stora områden här och där.

Arter att hålla utkik efter: tofsmes, knärot, gammelgranslav, liten spiklav.

Bästa matsäcksplatsen: På ett av alla fallna träd i området norr om vägen.

Hitta hit: följ E20 västerut från Skara och ta av söderut mot Norra Vånga. Efter några kilometer följer du skylten till vänster mot Björnöns naturreservat. Det finns ingen parkeringsplats vid informationsskylten men vid ett ålgtront strax väster om reservatet går det bra att stå.

När tofsmesar blir arga eller skrämde så reser de tofsen på huvudet. Håll öronen öppna för tofsmesens ljusa puttrande läte. Det är en av alla arter som inte känner sig hemma i vårt moderna skogslandskap.

Ekorrhåret är de mossiga skuggornas liljeväxt. En av skogens vanlighetsvackraste, väl värd att lägga sig ner och titta närmare på. Lukta gärna på blommorna men smaka för allt i världen inte de röda giftiga bären.

Redan 1946 skyddades skogen här som domänreservat. 1996 blev den naturreservat.

Tvetabäcken

Slingrande hemlig dalgång

I det ganska platta landskapet norr och väster om Skara blir bäckraviner dolda världar där man kan kliva ner under grönskimrande lövtak och utforska en ganska okänd del av Skaras natur.

Tvetabäcken slingrar sig fram i smala dalgångar norr om Skara. Längs bäcken finns många blommande hagmarker och hemlighetsfulla lövskogsgrottor, men de är inte alldeles lätta att hitta in i.

En bra plats att börja på kan vara vid *Tveta station* där en tidigare naturstig på sex kilometer har funnits. Ungefär halvvägs blir den svårframkomlig men första halvan är fortfarande lätt att ta sig fram på. Stigen följer bäcken genom blommande hagmarker och den som vandrar försiktigt fram i skymningen har stor chans att träffa på en bäver.

Ett kanske ännu mer spännande ställe att följa Tvetabäcken på är vid *Åkedal*, där sandiga backar med brudbröd och blåklockor stupar brant ner. En ko-stig leder ner i regnskogslikt ormbunksdunkel och det bruna vattnet ser nästan ut att dölja krokodiler.

Även små vatten är viktiga färdvägar för djur och växter genom landskapet.

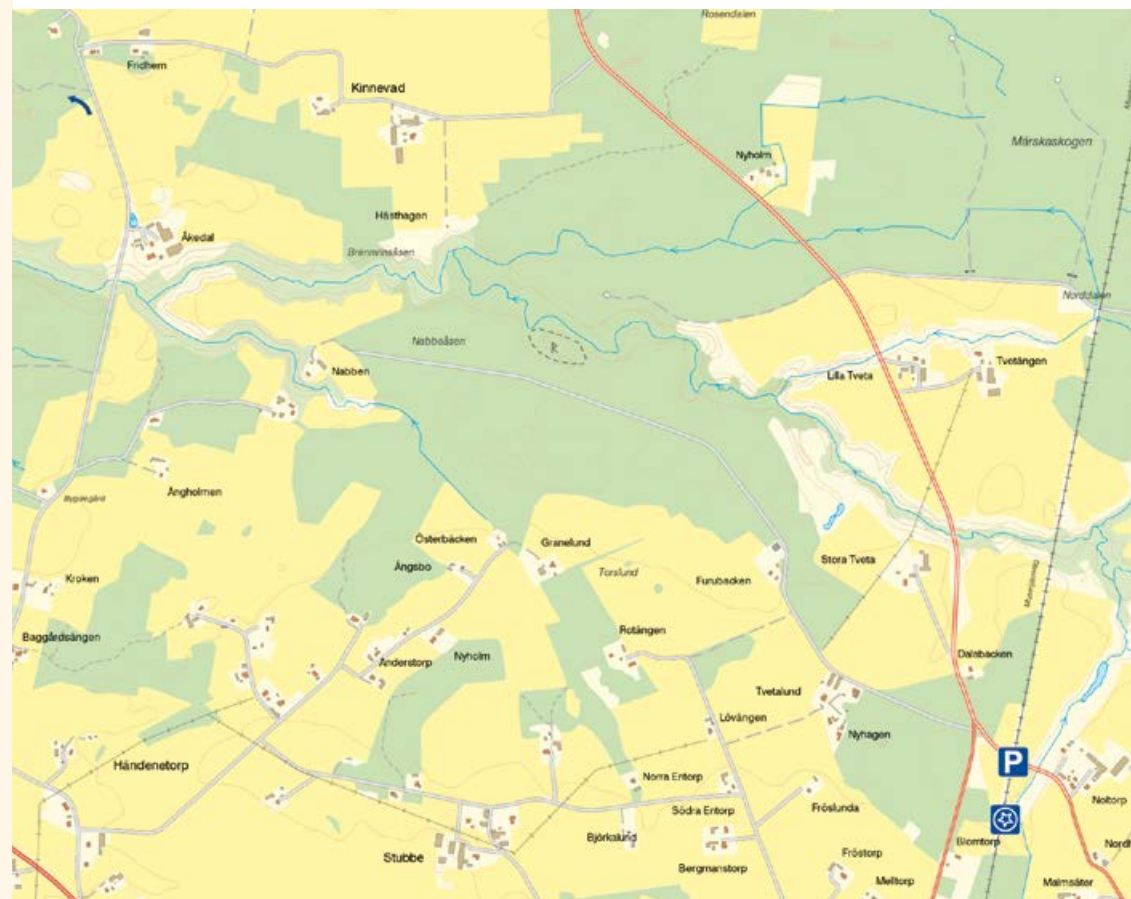
Miss a inte: Att man kan ta museijärnvägen till Tveta från Skara under sommaren.

Arter att hålla utkik efter: bäver, backsippor, brudbröd.

Hitta hit: Nabbeborg: Parkera vid järnvägsstationen Tveta, bara tre kilometer norr om Skara domkyrka. Här finns en informationsskylt och härifrån kan du följa en skyltad led, åtminstone en bit. Åkedal: Följ väg 184 norrut från Skara och sväng av mot Åkedal. När du har passerat Åkedal tar du första lilla vägen in till vänster i skogskanten. När skogen öppnar sig så går det en sandig liten väg in till höger, där kan du parkera och gå in till hagen. Passera en grind i elstängslet och sedan ser du snart ravinen. Följ bäcken österut tills du kommer till ett elstängsel, följ det uppför slänten. Då har du Åkedal på höger sida och åt vänster går en stig där du kan titta ner över ravinen. Det blir som en runda tillbaka till de sandiga blommande backarna.

Namnet Skara lär syfta på nedskärning eller sänka, vilket inte känns så typiskt för dagens Skara. En teori är att namnet kommer från Tvetabäckens nedskurna ravin. (Om det inte hade att göra med det som Linné uppmärksammade 1723: "gatorne woro ojemne, sumpige och krokige.")

Brunso äng

Picknick-ekar på urgamla ängar

Brunso äng en av Sveriges största slätterängar av äldre slag som finns kvar, men mycket av blomrikedomen försvunnit. Fortfarande är det i alla fall ett fint område för att möta våren i vitsipps- och gullvivstider.

För 200 år sedan slogs två miljoner hektar med lie i Sverige. Det är tre gånger så mycket som dagens betesmarker. Numera finns bara någon promille av de gamla ängsmarkerna kvar, och många av ängarnas blommor, fjärilar och bin har blivit sällsynta. Ända fram till 1920-talet slogs Brunso ängar med lie varje år, men sedan växte de igen med gräs och högvuxna blommor. På 1950-talet återupptogs slätten lite halvhjärtat, och först i slutet av 1970-talet började en del av området skötas mer ordentligt. Det här halvsekleklet av igenväxning satte sina spår – mycket av ängsväxterna försvann. Numera dominerar gräs och högvuxna blommor som smörbollor och midsommarblomster.

Området som man kommer först till slås numera med slätterbalk, och de bortre hagarna hålls öppna av betesdjur. Mitt i sommaren är hagmarken den bästa picknickplatsen eftersom gräset är för högt på den slättrade marken.

Det är något speciellt att slå sig ner och ha stora ekar på alla håll, så långt man ser. Här och där kan man titta in i ett hål för att känna tystnaden och svalkan inuti en ek. På botten av hålen ligger söndergnagd ekved och i den kan man hitta exklusiva skalbaggar som trivs med stillheten i ekens inre. En gammal ek kan hysa så många som

tusen arter, så en sport kan vara att räkna hur många man kan hitta.

Är man inte alls intresserad av baggar eller knappnåls lavar kan en barnfamilj kanske bli lite osäker på vad man ska göra här när matsäcken är uppäten. I slätterängen står ekarna så raka och jämnt utspridda att de inte riktigt inbjuder till lek, men i den betade delen finns fler fallna ekjättar att klättra på.

Välkommen att kliva in i historien!

⚠ Missa inte: De historiska spåren. Brunso äng har varit befolkat ända sedan stenåldern. Än idag ser man lämningar av medeltidsbyn Jernsystla Övre, med fägator, bygator och stensträngar som skiljde de små åkerlapparna åt. I början av 1400-talet köpte biskop Brynolf markerna och bybefolkningen drevs bort. Biskopen behövde slättermarkerna för att få vinterfoder till sina djur.

🌲 Bästa matsäcksplatsen: Det finns gott om bra ekar att slå sig ner i skuggan av, men om man vill komma upp och få lite överblick kan man spara matsäcken till "husen vid fägatan", resterna av medeltidsbyn med stenrosen och en fallen ek att sitta på.

🍃 Arter att hålla utkik efter: Göktyta, grön-göling, gulmjöl (laven som ser ut som om någon hade sprayat med gul färg på ekarna), gul dropplav, ekticka, oxtungssvamp.

📍 Hitta hit: Kör från Skara på gamla Axvallavägen söder om och parallellt med väg 49. Vik av norrut efter några km vid skylten mot "Brunso äng naturreservat". Kör tills du ser parkeringsplatsen vid reservatet. Det är också en lätt cykeltur på cirka tre kilometer från Skara. Kolla gärna på kommunens cykelkarta.

Ruderna

Urgamla betesmarker och svampeldorado

Ruderna är ett litet men naggande gott ställe för den som vill slå sig ner i en blommande betesmark, spana fjärilar eller leta efter färgsprakande hagmarkssvampar.

Efter en lång resa genom barrskogsmörker så öppnar sig himlen vid Ruderna. Torrbackar med enar och laviga block breder ut sig mot Billingehorisonen. Det känns som om man vore någon annanstans, kanske på Gotland. De här ängs- och hagmarkerna har aldrig blivit gödslade och därför har de behållit mycket av det gamla bondelandskapets arter. Här står svinrot, jungfrulin, blåklockor och slättergubbar i mängder. Den kalkrika marken är också hem för ett underjordiskt sällskap: hagmarkssvampar. Det hörs på namnen att detta är färgstarka personligheter: scharlakansvaxskivling, sammetsmuseron, vridfingersvamp, lakritsriska, kokosriska, doftvaxskivling, papegojvaxskivling...

Bästa matsäcksplatsen: Det finns ett picknickbord om man går rakt fram där grusvägen svänger kraftigt höger, och in genom ett elstängsel. Men annars finns det många stenar att slå sig ner på i något av de stora rösen.

Arter att hålla utkik efter: Slättergubbe, kattfot, ormröt, ängsskallra, darrgräs, fagervaxskivling, honungsvaxskivling och en massa andra rara hagmarkssvampar.

Hitte hit: Längs vägen mellan Stenum och väg 184 finns en skylt mot Granön och en liten skylt mot Ruderna (syns bara om man kommer från 184:an). När du svänger in här kan det kännas som att du kommer lite närgånget in på någons gårdsplan, men folk här är väldigt vänliga. Parkera vid den stora ladugården på vänster sida. Gå in genom grinden i hästhagen och följ grusvägen.

Honungsvaxskivling

Enbuskar är typiska för gamla hagmarker, där ett sätt att överleva betet är att vara väldigt taggig. En annan överlevnadsstrategi är att ha bladrossetten långt ner, som gullivor, så finns det mesta av näringen kvar även om blomman blir uppäten.

Vingängen

Lättvandrade ekhagar

Axvallaborna har tur – deras motionsområde är mycket mer än underlag att åka skidor eller springa på. Här kan man också ströva ut, sätta sig under en ek och bara lukta på blommorna.

Det är inte ofta man kommer så här lätt ut i gamla ekhagar, bland stenrösen, nyponbuskar, smultron och nattviol. Stigarna längs *elljusspåret* är platta nog att köra med barnvagn.

Om man vill uppleva natur snarare än att avverka kilometer kan man skippa västra delen av *elljusspåret*. Här finns granplanteringar och blåbärsskogar som bär tydliga spår av skogsbruk men som på sikt kommer att bli naturskogar.

I södra och östra delen finns de finaste hagmarkerna, som har hållits öppna åtminstone sedan slutet av 1800-talet och förmodligen mycket längre tillbaka. Fornåkrar, förhistoriska gravar, husgrunder och odlingsrösen visar att området hörde till den forntida byn *Norra Ving*. Åtta av ekarna klassas som jätteeckar, vilket betyder att de har en omkrets på över sex meter.

Nötskrikan är ekskogarnas trädgårdsmästare, som planterar nya träd genom att glömma bort sina ollonförråd.

Hitta hit: Vingängen ligger precis söder om Axvalls samhälle. För att komma rakt in i den finaste delen är det bäst att parkera längst söderut i reservatet, om du åker söderut från Norra vings kyrka. Där sitter dock bara en mycket subtil reservatspinne i vägkanten vid infarten, som känns väldigt privat fastän det är en markerad p-plats. Så det enklaste är att parkera i korsningen mellan Södra vägen/ Långgatan och följa *elljusspåret* åt vänster/ österut. Buss 200 tar 13 minuter från Skara centrum till Axvall centrum. Därifrån är det cirka 700 meters promenad söderut till Vingängens naturreservat.

Miss inte: Naturen på natten kan vara en spännande utflykt i augustikvällarna, när nattfjärilarna fladdrar förbi och fladdermössen swischar fram mellan trädskronorna. Kanske kan du höra en kattugglas spöklika hoande. Tack vare *elljusspåret* är detta ett lätt ställe för att utforska natten.

Bästa matsäcksplatsen: Gresaberget. En kulle med utsikt över eklandskapet åt alla håll. Den skulle också kunna heta Axvalls vulkan, eftersom den har som en liten krater på toppen. Gresaberget ligger precis norr om vandringsleden i södra delen av reservatet.

Arter att hålla utkik efter: Slättergubbe, backtimjan, liten blåklocka, nötskrika och gröngöling.

Mandelblom är en av det gamla bondelandskapets blommor som inte längre finns överallt, men som har fått en fristad här.

Fallna ekjättar är livsviktiga för många kryp och svampar.

Herrtorps qvarn och Flian

Paddla genom bävrarnas djungel

Med kanot längs Flian öppnar sig en dold värld, avskärmad från slättlandet genom hängande lövvalv. Närmare Hornborgasjön kommer man in i en djungel av vass som gör det hela till en riktig expedition.

Lättaste sättet är att hyra kanoter vid Herrtorps qvarn och paddla mot *Hornborgasjöns utlopp*, sex kilometer uppströms. Här blir det tydligt att mycket av livet följer vattnet. I strandbrinkarna syns bohålor av olika storlek som tillhör kungsfiskare, vattensorkar och bävvar. Då och då blixtrar kungsfiskare förbi som blåa juveler, och mosaiktrollsländor far fram som svirrande luftfarkoster.

Den som paddlar i skymningen har goda chanser att höra bävrarnas väldiga svansplask alldeles framför kanoten, och att få se en bäver är inte särskilt svårt om man rör sig försiktigt. När det mörknar kommer också fladdermössen fram och jagar efter insekter i svindlande luftsprång precis över vattenytan.

Herrtorps qvarn–Hornborgasjön tur och retur är en utflykt på omkring sex timmar inklusive strandhugg. Den här sträckan är nybörjарvänlig och kräver inga lyft. Från Utloppet kan man också lyfta kanoterna till Hornborgasjön om man kommer efter att fågelskyddet har upphört den 15 juli.

Mer krävande och spännande paddling med snabbare ström får du nedströms från kvarnen. Det går inte att paddla tillbaka mot strömmen utan här behöver man ställa en bil eller ordna återvägen på något annat sätt.

Om du åker västerut, håll utkik mot de fina översvännings-strandängarna vid *Botorps mader*.

I kanot kan man lätt få med sig hela familjen in i slättens hemliga undre värld.

Vassmosaikslända är en av Sveriges största trollsländor. Förr var den mycket vanlig i Hornborgasjöns vasshav. Idag har vasshavet krympt och arten är sällsynt, men håll ögonen öppna i vassen längs ån!

Arter att hålla utkik efter: kungsfiskare, bäver, trollsländor, jungfrusländor och sprängört.

Bästa matsäcksplatsen: Längs vägen mellan Herrtorps qvarn och Hornborgasjön finns flera fina rastplatser. Om ni kommer ända till Hornborgasjön kan fågeltornet vid Utloppet vara en bra picknickplats med utsikt.

Missa inte: Den som vill kan övernatta och äta vid Herrtorps qvarn. Läs mer på herrtorpsqvarn.se.

Hitta hit: Kör 6 km från Skara mot Falköping längs väg 184. Följ skylten mot Herrtorps qvarn till höger och kör sedan cirka 1 km på grusvägen tills ni ser Herrtorps qvarns parkering på vänster sida.

I Valle bildades Sveriges första turistförening 1895, och fortfarande är det ett fantastiskt område för vandringsturister, cykelturister och fisketurister.

Vallebygden

Valle härad är ett sällsamt sagolandskap av kullar, sjöar och slingrande åsar. Här kan man vandra sex mil på vandringsleder, genom dunkla lövskogsgrottor och ut över blommande backar.

Allra vackrast är Vallebygden under första halvan av maj, när tiotusentals körsbärsträd står i blom. Enligt lokala källor är denna trakt världens körsbärsrikaste utanför Japan. Under de vita träden lyser marken i blåsippsblått, och sedan i gullvivsgult. Snart svirrar grönsångarna och göken gal som i en vårsång. Ända in på hösten kan man hitta sällsynta växter och svampar i de kalkrika markerna. Här och där ligger drivor av halva körsbärskärnor som stenknäckarna har delat med sina starka näbbar.

Nio naturreservat avlöser varandra i Valle härad, varav sju ligger i Skara kommun och alltså finns med i den här guiden.

Varifrån kommer alla dessa kullar?

Valle härad är något alldeles eget, det märker man snart. Det kulliga landskapet med slingrande åsar och massor av sjöar är ett så kallat kamelandskap. Ordet kame är skotskt och uttalas kejm. Vallebygden och Brösarps backar i Skåne är Sveriges mest kända kamelandskap.

De här säregna formerna bildades när inlandsisen höll på att smälta för omkring 10 000 år sedan. Klimatet blev varmare, men så sjönk temperaturen igen under några hundra år. Detta gjorde att iskanten stod stilla och tvekade länge i det här området. Stora isblock som spolades med i isälvarna blev liggande länge utan att smälta. Med tiden blev de inbäddade i jord och grus från vattnet som rann förbi. Gruset isolerade och isblocken behöll sin kyla. När de till sist smälte hade älvarna byggt upp ringlande åsar omkring dem, och där isen hade legat var det stora

Valle härad sträcker sig över åtta socknar i Skara kommun, men omfattar också Bolum i Falköpings kommun och Häggum i Skövde.

Hitta hit: Åk väg 49 från Skara och sväng norrut vid Varnhem så är du inne i Valle, och kan välja mellan många bra platser att utforska.

Tips: Skaffa gärna kartan Vandra i Valle, där man ser hur vandringslederna hänger ihop. Även om stigarna är markerade kan man lätt bli förvirrad i det virrvarriga landskapet. Kartan finns till exempel på Skara turistbyrå.

Enligt lokala källor är Vallebygdens världens körsbärstätaste plats utanför Japan.

Flugblomstret härmar flugor så väl att flugorna själva går på det. Fast egentligen är det en sorts fluglika steklar de lockar till sig.

gropar. En del av dem blev till sjöar och andra låg kvar som så kallade dödisgropar.

Varför är Billingen så kargt och sluttningarna nedanför så blomstrande?

I urhavet som täckte Sverige hände en massa olika saker under år-miljonerna. Under en tid lagrades massor av sand på botten som trycktes ihop till sandsten, senare lagrades lera som blev till alunskiffer och för omkring 500 miljoner år sedan frodades stora korallrev. När djuren dog föll de till botten och bildade en matta av kalk som blev hårdare och hårdare. Varje tidsperiod lämnade efter sig ett nytt lager så att berggrunden blev som en jättelik pannkakstårta. Sedan för 300 miljoner år sedan krockade jordens kontinenter med varandra och marken sprack på många håll så att glödande magma vällde upp. Magman stelnade och blev till den hårda bergarten diabas. Man kan tänka sig att en jätte lade ut tefat på några ställen i pannkakstårten. Sedan passerade många miljoner år. Havet sjönk undan, vind och vatten nötte sig ner genom ”pannkakor” av olika bergarter. Bara där tefaten av diabas låg var den skyddad, och alla lagren under dem har blivit kvar. Idag går vi på det nednötta urberget i Västergötland, utom på platåbergen. Där ligger alla lager kvar som små pannkakstårter. Överst på toppen av dem ligger den hårda diabasen som vägrar att vittra sönder. Därför är växtligheten fattig högst uppe på Billingen, med barrskog och myrar. Däremot en bit ner i sluttningen kommer man nedanför ”tefater” och där ligger lagren av kalksten, alunskiffer och sandsten kvar. Det är rika bergarter som gör landskapet bördigt och blommande.

Torps naturreservat

Körsbärsdal med historiska skuggor

De blomstrande hagmarkerna och lövskogen i sluttningen omfamnar vandraren. Det är svårt att förstå hur folk kunde leva i armod här för inte så länge sedan.

Stigen kommer först till *Torps gård*, en välbevarad herrgård från 1700-talet. Namnet kan vara lite förvirrande men ordet torp betydde för länge sedan ”nybygge”. Senare blev betydelsen av ”torp” istället ett litet hus som ägdes av en större gård.

Härifrån fortsätter vandringsleden som i en korridor mellan stenmurar. Det är en gammal fågata, där man förr lät djuren gå för att komma till betesmarkerna uppe på berget. Närmast gården låg åkrar och slåttermarker, så där fick inga djur beta.

Om våren är marken först snövit av vitsippor. Sedan är det som att det vita stiger upp och lägger sig i körsbärsträdens kronor. Vid spången i alkärret växer gullpudra som lyser gyllene. Senare dyker liljekonvaljerna upp och lägger sin parfymdoft över sluttningen.

De blommande hagmarkerna känns glädjestrålande, men här har många sorgliga livsöden utspelat sig. Vandrings slingan runt i reservatet ger en bild av hur bråddjupa klassklyftorna var på 1800-talet.

Ju högre man kommer upp på berget, desto fattigare var folket som bodde där. Herrgården Torp ligger omgiven av sluttningens finaste åkerjordar. En bit upp i hagmarkerna ligger torpen, som betalade hyra till herrgården. Ännu högre upp börjar den karga barrskogen, och där ligger backstugorna, som i sin tur betalade hyra till torpen.

Just till vänster efter att stigen delar sig uppe i sluttningen ligger en liten stenhög som en gång var backstugan *Lunnaliden*, där Bagga-Lars bodde med en sinnessjuk dotter i slutet av 1800-talet.

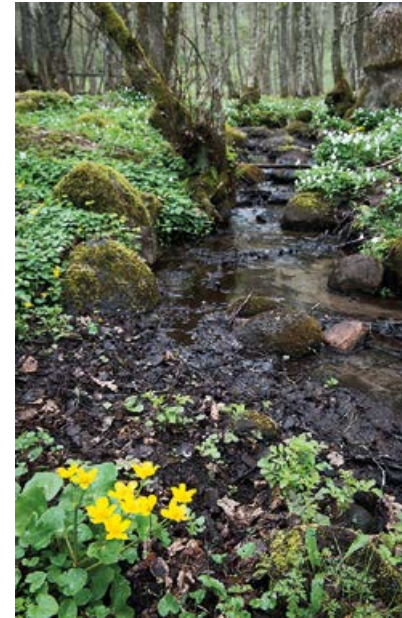

Nötkråkan hörs mer än syns.

Hon skickade ett friarbrev som gick runt till traktens samtliga ungarlar i tur och ordning men alla tackade nej. Av nästa stuga norrut syns också bara grunden idag. Den kallades *Husars* och alla de tre barn som växte upp i stugan intill på 1860-talet avslutade själva sina liv vid olika tidpunkter. Fortsätter man rundan åt höger passerar man *Lilla Röjan* som nu ligger begravt i ett snöbärssnår. Där bodde en kvinna som livnärde sig som prostituerad och som även hon i slutänden tog sitt eget liv.

Det är svårt att förstå hur någon kan ha levat utblottad i detta rika landskap men på 1800-talet var berget i stort sett kallt. Här fanns inga träd och bara fattig jord som inte dög att odla på. De rika gårdarna bevakade sina ägor, och inte så mycket som ett körsbär fick man ta utan lov av dem.

Lyckligtvis har tiderna förändrats och numera är alla välkomna hit för att frossa i körsbär när de mognar i juli.

Kabellekan är ett av vårens gladaste ansikten.

Missa inte: Att du kan vandra vidare mot Öglundagrottan genom barrskogen i sluttningen. Om du följer skylten mot Öglundagrottan där stigen delar sig kommer du strax till en gammal torkugn. Hit vandrade folk långväga för att torka sitt fläsk hos Rask-Anna som levde här till 1930.

Barnpotential: Detta är inte det lättaste barnreservatet i Valle. Glada barn kan förstås leka vid bäckar, titta på kor och hoppa på stenar, men stigen lutar lite segt uppåt under första halvan av rundan och här finns inga givna succéer. Smartast är att gå norra delen av rundan först och södra ner, eftersom det är lättare att gå uppåt på en stig där det händer mer än på grusvägen i södra delen.

Hitta hit: Vid vägen mellan Varnhem och Öglunda ser du en reservatsskylt. Där finns också en parkeringsficka där ett par-tre bilar får plats.

Arter att hålla utkik efter: Nötkråka, smörboll, trolldruva, skogsvicker, lunglav och svavelticka.

Bästa matsäcksplatsen: Ta norra halvan av vandrings slingan på upp vägen. När du har passerat två små torp kommer du till en hagmarkssluttning med en liten höjd. Om det inte går alltför nyfikna kor här så är det ett bra rastställe. Utsikten är ganska igenvuxen – detta är inte de svindlande utblickarnas reservat.

Ökull-Borregården

Urgamla fantasikullar vid 49:an

Att vandra över Ökull-Borregårdens böljande gröna kullar är som att gå i en saga. Denna saga handlar om sällsynta svampar, orkidéer, fågelsång och blåsippor, men också om bad och fester.

Den som kommer till fots från *Varnhem* möter långa kullhorisonter där Arn skulle kunna komma ridande när som helst. Markerna här har betats eller slagits sedan 300 år enligt vad som finns nedtecknat, men mularnas och liarnas historia går kanske tusentals år tillbaka. *Ökull* var en kungsgård under medeltiden, där kungens representant i trakten bodde. Markerna kring *Borregården* tillhörde förmodligen Varnhems kloster en gång i tiden.

Den långa kulturhistorien och kalkrikedomen har gjort markerna sällsynt rika på ovanliga växter och svampar. Om man slår sig ner på torrängarna och gör en ruta på en halvmeter gånger en halvmeter kan man hitta 25 arter av kärlväxter. Allra rikast är floran på *Getaryggen*, en ås som stigen följer i sydöstra delen av reservatet, och vid *Tjursberg*, en hög kulle just norr om *Ökullasjön*.

Tjursberg reser sig skarpt från den släta planen nedanför, tidigare känd som Ökulls festplats. Här hölls fester från 1930-talet fram till 1950-talet, när platsen blev utkonkurrerad av mer lättillgängliga folkparker. Under samma tid spelade också Axvalls och Varnhems fotbollslag här, med Ökullasjön som duschrum.

Även om man inte är hängiven artletare så är naturreservatet ett bra ställe att möta våren och försommaren. Särskilt när vinden är sydvästlig (vilket den oftast är) så att inte bruset från väg 49 överröstar fågelsången. Kullarna blir först

blåsippblå och sedan vitsippsvita. Missa inte att man kan ta sig under vägen och fortsätta vandringen till *Drottningkullarna*.

Alla delar av naturreservatet är inte så lättillgängliga. Utanför stigen hamnar man snart i sumpskog eller på gungfly, vilket är helt perfekt om man är biolog, eftersom man kan hitta många spännande mossor och orkidéer på de fuktiga kalkrika markerna. Om man vill se orkidéer som flugblomster, kärrknipprot och ängsnycklar rekommenderas det lilla rikkärret som ligger i skogen drygt 100 meter väster om Tjursberg. Finaste blommor det här i juli.

Väldiga isblock som vägrade smälta blev "inbyggda" i marken när sand och grus från smältvattenströmmarna lagrades runtom dem. Till sist smälte ändå isen och lämnade efter sig stora dödisgropar.

En skum grej: Längs östra kanten av reservatet, nära jättegropen, går en stensatt väg. Det är ett gigantiskt bygge mitt i sluttningen som ser ut att sluta i intet. Denna väg byggdes i början av 1900-talet för att köra hem foder från mossmarken som numera ligger på andra sidan 49:an. De gamla vagnarna hade järnhjul och fastnade lätt i den leriga marken. Det var också praktiskt att bygga något av sten för att få bort stenen från åkrarna.

Bästa matsäcksplatsen: Uppe på Tjursberg eller nere i jättedödisgropen.

Arter att hålla utkik efter: Jordtistel, ängsskallra, brudbröd, vätteros, flugblomster, kärrknipprot, fagervaxskivling.

Hitta hit: Följ väg 49 från Skara mot Skövde och ta av vid skylten mot Valle stugby, 900 m efter avtagsvägen mot Lerdala. Strax före stugbyn finns parkering. Följ sedan vandringsleden mot Varnhem. Det går också att åka vägen mellan Varnhem och Axvall men här finns ingen riktigt bra parkeringsplats, så då är cykel bästa alternativet. Att komma in den här vägen från söder känns lite som hemfridsbrott, men det är en vandringsled. Från Varnhems västra utkant går också en led, även om den blir ganska otydlig bitvis i åkerkanten.

Miss inte: Att gå ner i någon av de väldiga dödisgroparna. I betesmarkerna precis öster om reservatet finns en som är alldeles jämnt rundad och lätt att missa på håll. Botten av gropen är en surrealistisk picknickplats där man bara ser himmel och gräs.

Höjentorp – Drottningkullens naturreservat

Höjentorp-Drottningkullen är det största av de sex naturreservaten i Valleområdet och här kan man vandra långt genom täta lövvalv och blommande hagmarker. Förbi orkidérika kalkkärr, mörka skogssjöar och genom alsumpskogar där gullpudran lyser om våren.

Drottningkullen lär ha fått sitt namn 1722 när drottning Ulrika Eleonora stod här och såg *Höjentorps slott* brinna ner. Idag ser man inte längre till Höjentorp härifrån, för kullen är djupt inbäddad i almarnas och hasslarnas famn. När löven har fallit kan man i alla fall se *Varnhems klosterkyrka*. Självaste Drottningkullen ligger på västra sidan om vägen, alldeles nära reservatets största parkeringsplats (förutom den vid Höjentorp). Kullen har kanske mist sin forna utsikts glans men här finns fortfarande gott om böljande gröna kullar som skulle anstå en drottning.

Stora delar av reservatet skulle kunna kallas igenväxande och förbuskat men det kulliga landskapet får en särskild sagodimension när det bäddas in i regnskogslig almskog. Dödisgroparna blir dunkla hasselgrottor där solfläckarna dansar på marken. Om våren doftar många små dalar av ramslök och vitsippor.

Höjentorp-Drottningkullens naturreservat rymmer mer än 1000 grova lövträd (med en diameter på mer än 70 cm). Framför allt är det ek och alm. Eggby har fått sitt namn av det danska ordet egg som betyder ek.

 Miss inte: Den fallna ihåliga eken som ligger längs norra delen av slingan västerut från Drottningkullen. Den som är liten och modig kan krypa flera meter genom ekens mörka inre.

 Arter att hålla utkik efter: ramslök, majviva, fältvädd, kärrknipprot och törnskata.

 Bästa matsäcksplatsen: Här finns många bra platser. Själva Drottningkullen gör sig bäst om våren innan grönskan har vuxit sig hög.

 Hit hita hit: Ta väg 49 från Skara mot Skövde. I korsningen vid Varnhem – ta vänster mot Öglunda. Efter en liten bit tar du sedan vänster igen mot Eggby. Från den första lilla parkeringsplatsen och reservatsskylten passar det bra att börja vandrigen om man vill spana rara växter på öppna marker. Den som är ut efter tystnad kommer dock att bli störd av väg 49. Nästa parkeringsplats är lite större. Här kommer man upp till Drottningkullen genom att välja stigen västerut och följa första branta backen till vänster.

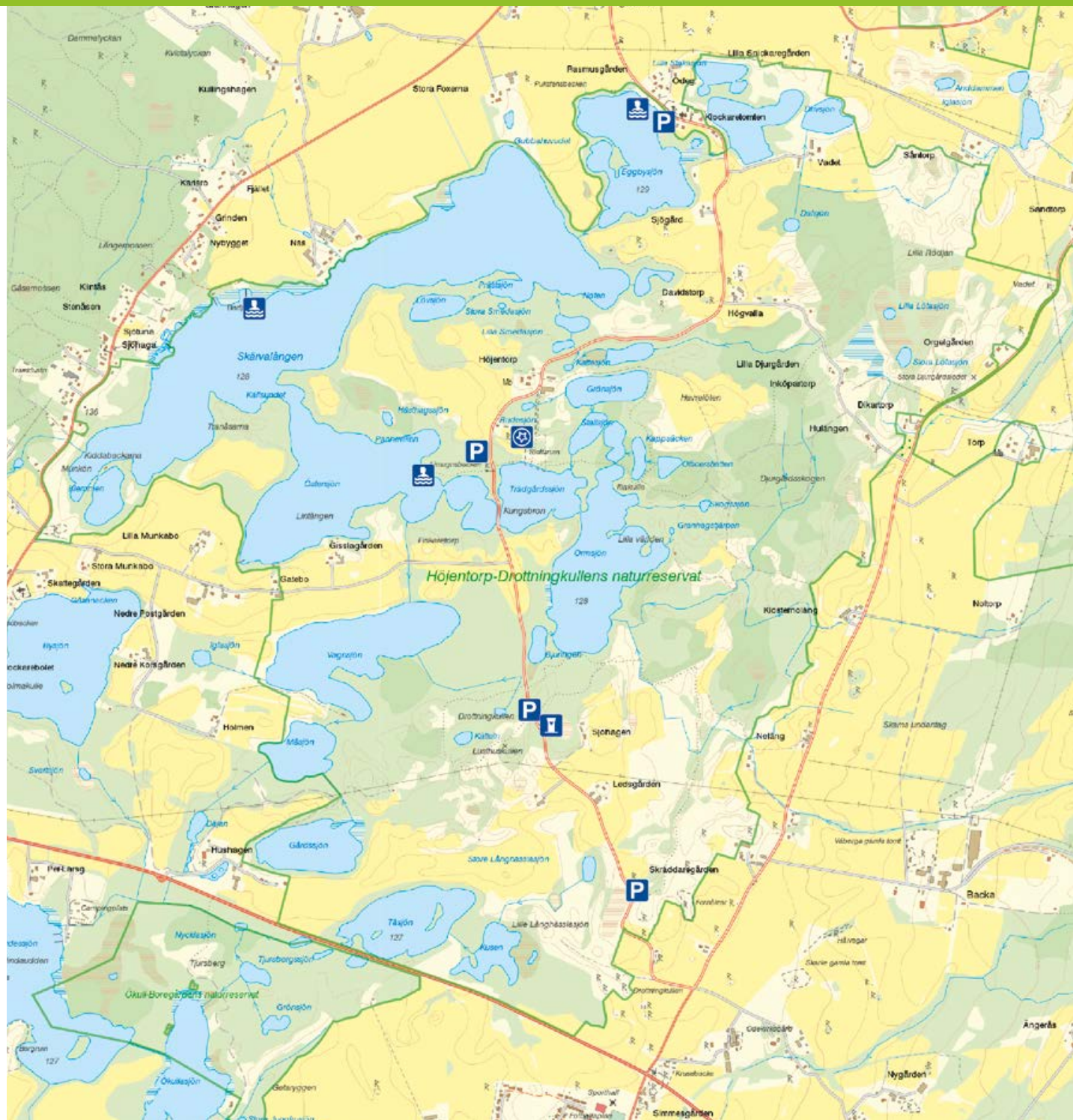

Böljande landskap får fötterna och tankarna att flyga.

Valles leende landskap är format av mular och klövar. Även inne i skogen träffar man ofta på betesdjur.

Höjentorps slottsruin

Blommande stenar med kunglig historia

Om Valles ljuva kullar har ett hjärta så är det nog Höjentorps slottsruin. Här har många kungligheter njutit av det frodiga landskapet och de glittrande sjöarna.

Höjentorps slott var en konungabostad som speglade sina tinnar och torn i *Trädgårdssjön*. Dock var det byggt i trä och brann ner 1722. När Linné besökte ruinerna 25 år efter branden konstaterade han att detta slott ”Stått så härligt, att dess like näppeligen givits i landet.” Det kan tyckas som ett märkligt val att bygga ett så stort slott just här, men på medeltiden låg Valle härad centralt i Västergötland, med närheten till *Varnhems kloster* och *Skara*. Bland annat Gustav Vasa, Johan III, Karl IX och Karl XI bodde ofta på Höjentorp.

I dag återstår bara stentrappan upp till slottsgården och en källare, som lär vara en rest av medeltidsslottet som brändes ner av danskarna 1566. Området kring ruinerna påminner fortfarande om en slottspark, med förnäma växter som krollilja, akleja och ramslök.

Eftersom grönska främjar hälsan så måste det vara väldigt hälsosamt att gå omkring här. Kullarna omsluter vandraren med vegetation i flera våningar, som gröna grottor av ramslök, skogsbingel och stora lindar. Men fortsätter man österut mot *Ormsjön* så byts den yppiga lunden mot barrskog med pors och ag. Naturreservatet *Höjentorp-Drottningkullarna* är Valles största och här går det att fortsätta långt bortom de vältrampade stigarna kring slottsruinen.

⚠ Missa inte: Väster om slottsgrunden leder en stig ut till en åkerholme med ett gammalt stenbord. Vid detta bord ska Karl XI ha skrivit under ett avtal om att grunda Indelningsverket 1682. Detta verk skulle se till att bönderna försåg staten med soldater. När Karl XI hade skrivit under slog han nöjt näven i bordet och sade att verket skulle bestå så länge som bordet höll. Och så blev det, för skivan sprack 1901, när två pojkar skulle flytta den, och samma år lades Indelningsverket ned.

⚠ Bästa matsäcksplatsen: Den självklara är förstas ovanför trappan uppe i slottsruinen, men ett lite mer hemligt ställe är den lilla badbryggan i Östersjön, där man kan sitta helt dold av vass på små bänkar med sjön framför sig. En perfekt rastplats i trollsländornas rike. Dock inte helt optimalt om man har små barn eftersom det blir tvärdjupt utanför bryggan. Hit kommer man genom att inte gå mot slottsruinen från parkeringen utan följa stigen västerut istället.

👁 Arter att hålla utkik efter: majviva, lungört, storrams, sprängört, mindre hackspett, kattuggla.

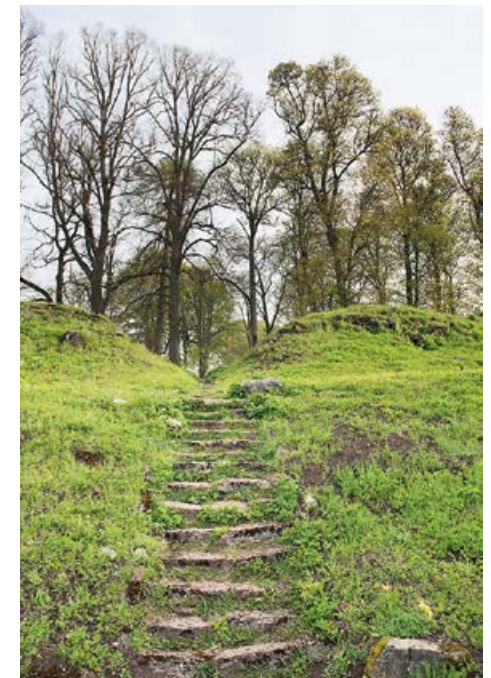
📍 Hitta hit: Ta väg 49 från Skara mot Skövde. I korsningen vid Varnhem – ta vänster mot Öglunda. Efter en liten bit tar du sedan vänster igen mot Egby. Följ vägen några kilometer till parkeringen vid Höjentorps slottsruin.

I maj doftar kullarna vid Höjentorp av Ramslök.

Större brunfladdermus är en av fjorton fladdermusarter som flyger i Valle härad om sommaren, vilket gör området till ett av Sveriges fladdermusrikaste.

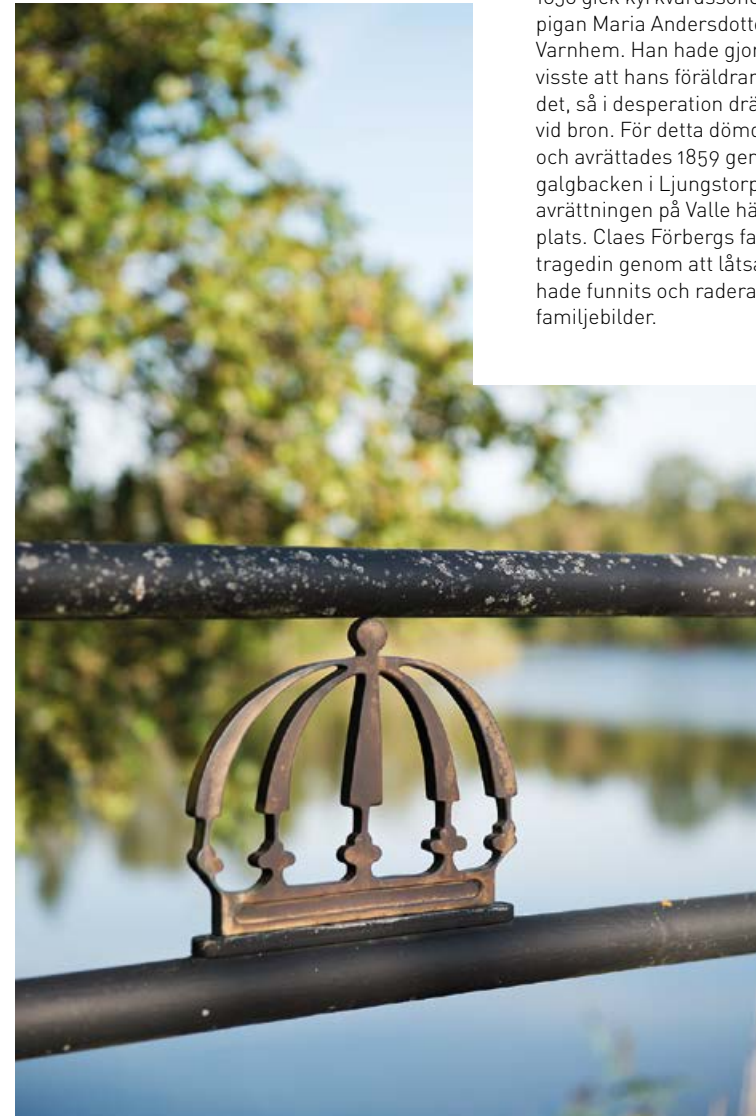

När man åker norrut från parkeringen vid Drottningkullen, i riktning mot Höjentorp, står en urgammal ek i vägrenen på höger sida just där en åker öppnar sig. Den bär namnet Vapeneken, eftersom besökare till kungsgården i Höjentorp lär ha varit tvungna att lämna sina vapen här.

Trädet kallas även Kärlekseken. Knepet för att vinna någons kärlek var att gå hit på midsommarnatten och slå in tre spikar i eken hämtade från den åtråddes gård. På så sätt band man denne till sig. Tyvärr går metoden inte längre att använda eftersom eken står i ett naturreservat och inte får spikas i.

På väg från Varnhem till Höjentorp åker du över Kungsbron, som delar sjöarna Östersjön och Trädgårdssjön. En ingjuten kungakrona mellan broräckena markerar att detta inte är någon vanlig bro. Härifrån finns bland annat ett hedersmord dokumenterat. På påskafton 1858 gick kyrkvårdssonen Claes Förberg med pigan Maria Andersdotter mot sina föräldrar i Varnhem. Han hade gjort henne havande och visste att hans föräldrar inte skulle acceptera det, så i desperation dränkte han henne här vid bron. För detta dömdes han till döden och avrättades 1859 genom halshuggning på galgbacken i Ljungstorp. Detta var den sista avrättningen på Valle härads avrättningsplats. Claes Förbergs familj hanterade tragedin genom att låtsas som om han aldrig hade funnits och radera honom från alla familjebilder.

Varnhems kloster och Kata gård

Tidsresa på glasgolv och genom labyrinter

Ett av kommunens mest självklara turistmål är Varnhems klosterkyrka från 1100-talet. Från kyrkan kan du vandra vidare i klosterruinerna och upp till Kata gård. Rakt under fötterna ligger nu plötsligt en ännu äldre kyrka och en vikingakvinna som styrde här när kristendomen nyss hade nått landet.

Gamla valvbågar, pelare och murar är draperade med murreva, hängande kärleksört och guldlocks-mossa. Ruinerna av cisterciensermunkarnas alla rum är som en labyrint med stor kurragömma-potential. Här kan man följa vattenkanalerna där källvatten leddes in i köket och tvättrummet (där munkarna rakade sina hjässor). Med hjälp av skyltarna kan man se framför sig hur de satt i sin stenmatsal med fem meter i tak, och åt vegetarisk kost under rituell tystnad.

I hörnet av kyrkogården ligger ett enkelt klostermuseum, och i backen ovanför ligger Kata gård som invigdes 2017. Här har tusenåriga kyrkoruiner fått glastak, i nivå med besökarens fötter. Denna kyrka är en av Sveriges äldsta och fanns alltså här före klostret. Man kan också titta ner på skelettet av Kata, en vikingakvinna som styrde över denna storgård på 1000-talet. Platsens historia ligger samlad på ett suggestivt sätt i själva husets uppbyggnad, i skyltar och filmer, sten och ben. Att gå på glas med vikingatiden under sig och sedan titta ut genom panoramafönstren mot klostret, ger en känsla av att kliva mellan tidsdimensioner.

Miss a inte: Intill klosterruinerna finns också en örtagård med gamla läkeväxter som fingerborgsblomma, myskmadra och isop. Den som botaniserar utanför klostret kan hitta kattmynta, hjärtstilla, bolmört och annat som kanske har levt kvar här sedan munkarnas tid.

Hitta hit: Följ väg 49 till Varnhem. Sväng in i samhället och följ skylten mot klostret. Det går också lätt att ta sig med buss 200 från Skara till Varnhem på 18 minuter.

Bästa matsäcksplatsen: På en av bänkarna inne i klosterruinerna. Eller titta in på Klostercaféet.

Varnhem och klostret var under lång tid ett viktigt centrum, inte bara andligt utan även politiskt, kulturellt och ekonomiskt. I klosterkyrkan ligger Stockholms grundare Birger Jarl begravd, och enligt traditionen även fyra andra svenska medeltidskungar.

Vikingatidskyrkan framför det som finns kvar 1000 år senare.

Amundtorps skeppssättning

Gedigen stenbåt med pampig vy

Om du fortsätter från Varnhem mot Broddetorp märks det att de här bygderna har en lång historia. Vid Amundtorp ligger en skeppssättning, omgiven av flera järnåldersgravar med vidsträckt utsikt.

Det känns som ett väl valt ställe för en sista resa, den frodiga kullen där slätten öppnar sig bort mot *Hornborgasjön*. Sjöutsikten var antagligen betydligt större när gravarna kom till, någon gång omkring 400–550 e.Kr.

Skeppssättningar tolkas som att man ville ge den döde en båt för att komma till dödsriket, och detta är en mycket välgjord båt med jämnt utställda stenar. Bakom den ligger flera gravar med olika former, bland annat tre domarringar. Tidigare trodde man att domarringar fungerade som rättegångsplatser, men fynd av brända ben, nålar och annat härifrån Amundtorp bidrog till en ny tolkning av dem som gravar.

Om du sedan fortsätter längs vägen mot *Broddetorp* gör sig historien snart påmind igen. På höger sida ligger ett stort bronsåldersröse. Det går bra att gå in i fårhagen och titta närmare på röset och två domarringar bortom det.

Hitta hit: Någon kilometer söder om Varnhem längs vägen mot Broddetorp står en pil mot Amundtorps forn lämning, och här finns en parkering vid vägen. Man kan känna sig lite närgången när man fortsätter till fots in genom en gård men till höger om ladugården finns en trätappa som leder snabbt upp i hagen och pilar mot gravarna.

Missa inte: att ta en promenad i fina betesmarkerna runtom gravarna. Här finns också en dramatisk grop efter ett gammalt kalkbrott.

Vid Amundtorp finns Skara kommuns enda bevarade skeppssättning. Denna båt till dödsriket byggdes för 2 500 år sedan.

Bockaskedeåsen – Toran

Nära till både himlen och lummigheten

Om du vill komma snabbt in i idyllens kärna ska du bege dig till Bockaskedeåsen. I maj när körsbärsträden står vita är det som att kliva in i sagans Nangiala. Snart tar gullvivorna vid och sedan slår nyponbuskarna ut, nästan som om de vore utplacerade för att skapa maximal paradiskänsla.

Från den 35 meter höga Bockaskedeåsen får man både en lummig omfamning och en vidsträckt utsikt. Genom kronorna av ek, oxel och hassel syns *Billingen* på ena sidan och *Valle* på den andra. *Billingebranterna* man ser hör också till naturreservatet, fast de är betydligt mer svårvandrade. Där döljer sig gammelskogens personligheter som blackticka, lunglav och platt fjädermossa. Det är Toran, den del av reservatet som ligger öster om vägen, och som passar de äventyrliga besökarna. Närmast vägen breder fina naturbetesmarker ut sig även här, men stigarna är otydliga och man kan känna sig som om man har kommit vilse i någons hage.

Den som bara vill ha det enkelt och vackert kan hålla sig väster om vägen, där bina surrar kring backtimjan och brudbröd. Lutningen upp och ner för Bockaskedeåsen kan vara lite utmanande för gamla ben, och lederna är inte så väl utritade på kartan, men de finns där om man bara följer stigen från parkeringen.

Grönnoppingen är en av alla oss som gillar kalkrika marker.

Bästa matsäcksplatsen: I sydvästra hörnet av Bockaskedeåsen där leden svänger nerför sluttningen österut. Här öppnar sig en gräsblänt med stenar att slå sig ner på och en milsvid utsikt framför.

Arter att hålla utkik efter: spåstistel, darrgräs, lungrot, almlav, grönnopping och gul lilariska.

Hitta hit: Bockaskedeåsen-Toran ligger på båda sidor om vägen mellan Varnhem och Lerdala, norr om Öglunda. Vid vägen finns en parkeringsplats och därifrån går en stig uppför Bockaskedeåsen.

Miss a inte: En fin vidarevandring är att fortsätta leden till naturreservatet Lycke – Lilla Höjen, som ligger alldeles intill men som inte finns med i den här guiden eftersom det ligger i Skövde kommun. Sydöstra delen av reservatet gränsar mot Nolåsens naturreservat, som även det ligger i Skövde.

Bockaskedeåsen är Valleområdet högst och tydligaste ås, där man är både i och ovanför landskapet på samma gång. Här ått väster breder Valles kamelandskap ut sig med ett blånande Kinnekulle vid horisonten. Ått öster reser sig Billingebranterna.

Jättadalen och Öglunda grotta

Hisnande stup och hemliga raviner

Jättadalen är verkligen en plats som anstår jättar, med vilda stup och kantiga stenblock som ser ut att ha kastats ut i vredesmod. Vid Öglunda grotta däremot, lönar det sig att inte vara alltför storvuxen.

Från Jättadalens branta klippstup ser man ut över hela *Vallebygden* och ända till *Kinneulle*. Vandringen upp och vidare till grottan rymmer många äventyrsdetaljer som gör den ganska lättvandrad med barn trots att stigen bitvis är brant och stenig. Här finns en källa med gott friskt vatten, en fors med stenar att hoppa i, ett berg att bestiga (med rep och kedja att hålla i), många magkittlande stup, och så höjdpunkten: en grotta.

Grottan är ungefär en kvarts promenad bort genom inte alltför spännande brukad barrskog, där man ganska snart börjar undra om man har gått för långt. Det har man antagligen inte om man bara följer de brandgula markeringarna från utsiktspunkten, för när man väl är framme kommer en tydlig skylt. Här störtar stigen ner i en djup kläva och vidare in i en ravin med många små block och mystiska hål att fylla med berättelser. Man ska inte bygga upp förväntningar på en väldig grottsal, för det som liknar en grotta är bara en liten del av denna hemlighetsfulla helhet. Den lilla grottan till vänster när man kommer ner i ravinen kallas *farfars kammare* och rymmer ungefär fem barn. Om man tar höger när man kommer ner och fortsätter 30–40 meter så kan man hitta en annan liten grotta. Öglunda grotta är namnet på hela ravinen, där diabaspelarna tornar upp sig på alla sidor.

 Bästa matsäcksplatsen: Den självklara är förstas utsiktspunkten ovanför vattenfallet, men om du har små och aktiva barn kan det vara lugnare att ta rast vid första utsiktspunkten där du ser vattenfallet. Det kan vara svårt att njuta av utsikten däruppe när ett tvärbrant stup öppnar sig några meter bort.

 Arter att hålla utkik efter: Stenknäck, korp och nötkråka.

 Missa inte: Offerkällan på vägen upp mot utkiksplatsen. Förr kom folk långväga ifrån för att bota sig med detta magiska vatten. Sedan lång tid tillbaka har människor offrat mynt här, som källan skulle sluka och dra in i sig. 2008 utnämndes den till "Årets källa" av Svenska Källakademien.

 Hitta hit: Parkera vid Öglunda kyrka och följ den markerade stigen upp till Jättadalen

På baksidan av den här guiden kan du se utsikten från Jättadalen

Öglunda utkikstorn invigdes 1910 med kanonsalut och körsång. Det revs tyvärr 1964, men det finns drömmar om att bygga upp tornet igen.

Jättadalen är en djupt nedskuren bäckraviner, omgiven av den sönderskurna diabasbranten och vittrad lerskiffer. På flera ställen stupar berget 10–20 meter lodrätt neråt. Under vandringen upp ser man tydligt skillnaden mellan Vallebygdens kalkrika blomstrande jordar och Billingens fattiga barrskogsmarker.

Hökaberg

Hemlig dörr bakåt i tiden

Hökaberg är lite "off the beaten track", men ett fint utflyktsmål för den som vill få känslan av hur slätter- och hagmarker kunde se ut för hundra år sedan.

Först går stigen genom en ganska alldaglig blåbärsskog, men snart öppnar den sig i en leende småkullig hagmark. Här har många generationers slit format gullvivsbackar och smultronmarker. Stenrösen ligger tätt, vissa har blivit till dunkla lövgrottor, övervuxna av hasselbuskar.

2002 ärvde Naturskyddsföreningen Hökaberg och de försöker att bevara det gamla landskapet med slätter och bete. Två små områden är instängslade och sköts enbart med slätter, vilket gör dem mer rikblommade än den omgivande betesmarken.

Stigarna är aningen otydliga och ibland är det svårt att se nästa blåa stolpe. Hökaberg är inte den självklara "nybörjarnaturen" för den som bara vill ha en enkel familjeutflykt, men för den som gillar växter, insekter eller kulturlandskaphistoria är detta ett naggande gott litet smultronställe.

Slättergubbe säljs på hälso-kostaffärer under namnet arnica. Men plocka dem inte, för de är fridlysta och har minskat väldigt mycket det senaste århundradet i brist på slätterängar.

Miss inte: Största röset kallas Morfars röse och bär imponerande vittnesbörd om gamla tiders kamp för att bli av med stenar från slättermarkerna.

Hitta hit: Nordväst om Flämsjön går en väg mot Götene. Följ den några kilometer till skylten mot Hökaberg. Nästa skylt är bara en liten handsnidad träskylt som visar vägen till en anonym vändplan, just före byn Hökaberg. Där kan man parkera och följa vägen vidare till en "vinkelgrind" in i hagen på vänster sida. Efter ett par hundra meter står en informationsskylt som visar att man är på rätt väg, vilket är ganska skönt eftersom vägen hit är lite småhemlig.

Arter att spana efter: Slättergubbe, jungfrulin, stor och liten blåklocka, jordtistel, kattfot, grönvit nattviol.

Bästa matsäcksplatsen: Träbordet i det första instängslade området som är slättermark. När man har ätit färdigt kan man lägga sig i gräset och jämföra blomprakten med betesmarken utanför. Om högsommaren och fram till slättern i augusti är det nästan bara här som blommorna finns kvar.

Hökaberg ligger i yttersta kanten av Skara kommun, och precis på gränsen mellan kamelandskap och skogsbygd.

Ramlaklev

Svindlande utsikt från Billingskanten

Från Ramlaklev kan man spana in Valle härads härlighet från ovan. Här ser man Hornborgasjön i sydväst och Kinnekulle i nordväst. Klara dagar kan man till och med urskilja Skara domkyrkas torn.

Stigen upp för Billingen går igenom ganska opoetiska produktionsskogar men när man väl är framme blir himlen stor. Nedför mörka diabaspelare stupar berget tvärbrant så att det isar i magen. Här kan man betrakta gränsen mellan *Billingslutningens* karga barrskogar och *Vallebygdens* bördiga kulturlandskap.

Liksom alla sådana här platser kallas Ramlaklev för ättestupa, och det är lika osant här som på andra ställen att folk skulle ha hivat ut sina gamla för stup. En annan lite osäker faktauppgift är att jätten Ramunder bodde här. Han var omtyckt av folket i bygden, men det var en sak han inte kunde tåla: ljudet av kyrkklockorna i *Varnhem*. Efter många söndagars plåga kastade han en sten mot *Varnhems kyrka*. Den nådde inte fram utan blev liggande på *Hälltorps gårde*, och sprängdes 1903 när järnvägen byggdes. Efter honom kallas berget också *Ramunderberget*. För den som vågar undersöka klintkanten nerifrån ska Ramunder gå att hitta här, förstenad till en stenstod på gamla dar.

I hålvägen öster om Ramlaklev står en äkta jätte, känd som Billings största gran. Död sedan några år men det gör den inte mindre viktig för skogens invånare – snarare tvärtom.

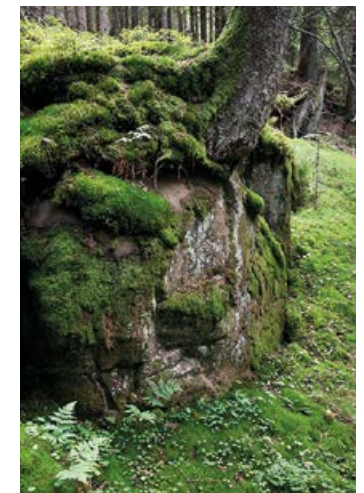
Miss a inte: Om man fortsätter hundra meter på leden efter utsiktsplatsen kommer man till den ståtliga Ambjörnstorps jättegran, som man behöver vara minst tre för att omfamna. Granen är den största kända på Billingen, och står i en bergsklyfta som skulle anstå vilka troll och rövare som helst, med tjocka mörkgröna mossmattor.

Hitta hit: Strax öster om Varnhem på väg 49 finns en skylt mot Ljungstorp. Fortsätt på vägen tills du kommer till bygdegården. Här kan du parkera och följa de orangemarkerade pinnarna upp på den gamla banvallen. När stigen delar sig, följ pilen mot Torp så kommer du efter ett par kilometer till Ramlaklev.

Bästa matsäcksplatsen: Den självklara är förstas utsiktsplätten vid Ramlaklev, men det är inte helt avslappnat att låta barn springa fritt vid tvärbranten. Har man skuttiga barn med sig är det kanske bättre att slå sig ner vid jättegranen och låta dem rumla och ramla i trollskogen där.

Ordet "klev" kommer ur isländskans klev som betyder brant klippa, och som även engelskans cliff kan spåras ur.

Eahagen och Öglunda ängar

En lite för ostörd lustgård

Om försommaren känns Eahagens kulliga blommande hagmarker nästan överdrivet paradisiska. Det är kanske inte så konstigt att naturvårdarna ville stoppa både kor och turister från att störa i lustgården, när området blev naturreservat 1935.

Att följa den smala åsryggen mellan *Flämsjön* och *Ämten* känns som en regnskogsvandring. Stigen vindlar sig upp och ner genom skimrande lövvalv och dunkla hasselnår. Under ekar och almar med mossklädda stammar. Om man går och väntar på utsikt och matsäcksplats kan man få vänta länge, för överallt utanför stigen breder tät grönska ut sig, med skogsbingel, trollröva och tandrot. Med lite tur hittar man en fallen ekjätte att sitta på, eller så letar man sig ner genom frodigheten till någon av sjöstränderna på sidorna.

Lättare att hitta rastplatser blir det om man följer leden norrut mot *Mellombergen*. Här är man fortfarande omfamnad av majestätiska ekar och lindar men har ändå fri sikt över kullarna, som lyser gullviggula om våren.

Redan 1935 blev Eahagen naturreservat, som det första i Valle, och ett av de första i hela landet. Naturskyddsföreningen ville framför allt ”befria” området från betesdjur och bönder. Då trodde man att slätter och bete skadade blomsterprakten. Naturskyddet blev en krigsförklaring mot lokalbefolkningen som var beroende av sina betesmarker. Men snart fick förbudet mot djur och liar oväntade effekter – skuggorna växte och

blommorna försvann. Idag betas hela området av djur igen, men avbrottet när området blev skyddat satte sina spår. Dagens naturvårdare oroas över att området håller på att växa igen för mycket, så att många av de exklusiva arterna trängs undan. Skuggfurstar som kirskaal och hundkex tar över skogsgolvet alltmer.

Hitta hit: Det finns många parkeringsplatser att välja på längs vägarna Eggby-Öglunda eller Eggby-Lerdala.

Bästa matsäcksplatsen: Till exempel vid Mellombergens lilla badplats.

Missa inte: Att spana in spåren av ett mycket gammalt kulturlandskap. Exempelvis lindar med grov stam och många klena toppar, där folk har skördat löv. Precis norr om stigen när man går ut på Eahagens näs från väster skimtar man en humlestör. Där finns resterna av det gamla Eatorpet, som revs omkring 1920. Den sista gumman som bodde här var känd för sitt goda öl.

Arter att hålla utkik efter: Svart trumpetsvamp, nästrot, slättergubbe och mindre hackspett.

När Eahagen blev naturreservat 1935 tyckte de flesta människor fortfarande att naturen var något man behövde skydda sig emot, snarare än något som behövde skyddas.

Flämslätt och Flämsjön

Fridfull plats med mycket att göra

Flämslätt bjuder in i välordnad natur med många aktiviteter att välja på. Här finns en stor badplats, lekplats, naturstig, roddbåtar och kanoter att hyra, grillplatser och stora picknickvänliga gräsmattor. Förutom att ge sig ut på sjön är det också fint att vandra hela varvet runt den.

Till Flämsläatts stifts- och kursgård har ungdomar rest på konfirmationsläger sedan 1950-talet. Gården ägs av Svenska kyrkan men alla är välkomna för att bada eller kontempera under kastanjer, lindar och den jättelika blodboken vid vattnet.

Flämsjöns vatten är sällsynt klart. Här finns gott om fisk.

Ett annat sätt att uppleva sjön är att följa vandringsleden Flämsjön runt som är en vandring på nio kilometer. Här vandrar man genom alltifrån kulliga hagmarker till norrländska barrskogar. Från hyggen och sommarstugeområden till hjortron och storskogssus. Väster om sjön passerar stigen genom *Remningstorps arboretum*, med trädslag från hela norra halvklotet som planterades

på 1930-talet. Här kan man känna på och läsa om bland annat purpurgran, hybridlärk, rödek, manchurisk valnöt, kinesisk sekvoja och japansk magnolia.

Stigen är skyltad i stort sett hela vägen och är lätt att följa.

Alla är välkomna att grilla vid Flämslätt, men boka grillplatserna först för att veta att de är lediga. När stora grupper bor på kursgården så har de förtur. Boka i Flämsläatts reception (Telefon 0511-30440 eller e-post info@flamslatt.se).

Klart vatten och sandbotten skänker lite söderhavskänsla åt Flämsjön.

Missa inte: Remningstorps arboretum väster om Flämsjön. Och ett tips: det går att både äta och bo på Flämsläatts stiftsgård. Läs mer på flamslatt.se.

Bästa matsäcksplatsen: På gräset eller något av borden vid Flämslätt.

Hitta hit: Flämslätt: Följ vägen mellan Eggby och Lerdala. Ungefär mitt emellan dem kommer du att se skylten mot Flämsläatts kursgård. Remningstorps arboretum: Från väg 49, sväng av mot Lerdala och Eggby. Mittemot Remningstorp, ta höger. Följ den lilla grusvägen och efter någon kilometer, strax före ett rött hus, "Botorp", ligger arboretumet på vänster sida.

Arter att hålla utkik efter: Flodkräfta, fiskgjuse och läderbagge (i de stora ekarna vid Flämslätt).

Kom ihåg: Att fiska kräver fiskekort. Det köper du lätt på Flämsläatts stifts- och kursgård.

Axevalla hed

Från smattrande krigsövningar till fjärilsfrid

Flera hundra års låtsaskrig och djurbete har gjort Axevalla hed till ett stort blommande fält där blåvingar, bastardsvärmare och många andra fjärilar fladdrar om sommaren.

Det sista riktigt stora krigsskådespelet stod på Axevalla hed 1865. 10 000 man marscherade i raka led under kungens ledning. Men när krutröken och gevärssalvorna hade lagt sig dukades ett långbord upp och stridsövningen byttes mot kungligt festande på heden.

Axevalla hed användes som militär exercisplats från 1696 till 1916. I början av 1800-talet högs nästan all skog ner, samtidigt som mossar och forngravar fylldes igen. Allt för att uppnå den imponerande platthet som än idag möter besökaren. Bara några fuktiga sänkor finns kvar.

Under högsommaren kan man lukta sig yr på gulmåra och titta på fjärilar i alla färger (särskilt om man har en häv med sig). Blåklocksbin far mellan blåa klockor som både ger dem mat och sovplats. Insektsälkarna skulle nog egentligen önska sig fler krigsövningar här, så att sandmarkerna hölls öppna och fler bin kunde gräva sina hålor. Numera sköts fältet av betesdjur. Betesrätten ägs gemensamt av traktens lantbrukare enligt ett avtal från 1878 som gäller än idag.

Enbuskarna och den vida himlen ger nästan känslan av öländskt alvar. Ljudet från *väg 49* blir allt tydligare ju längre norrut man går, men man får försöka tänka sig att det är vindens brus.

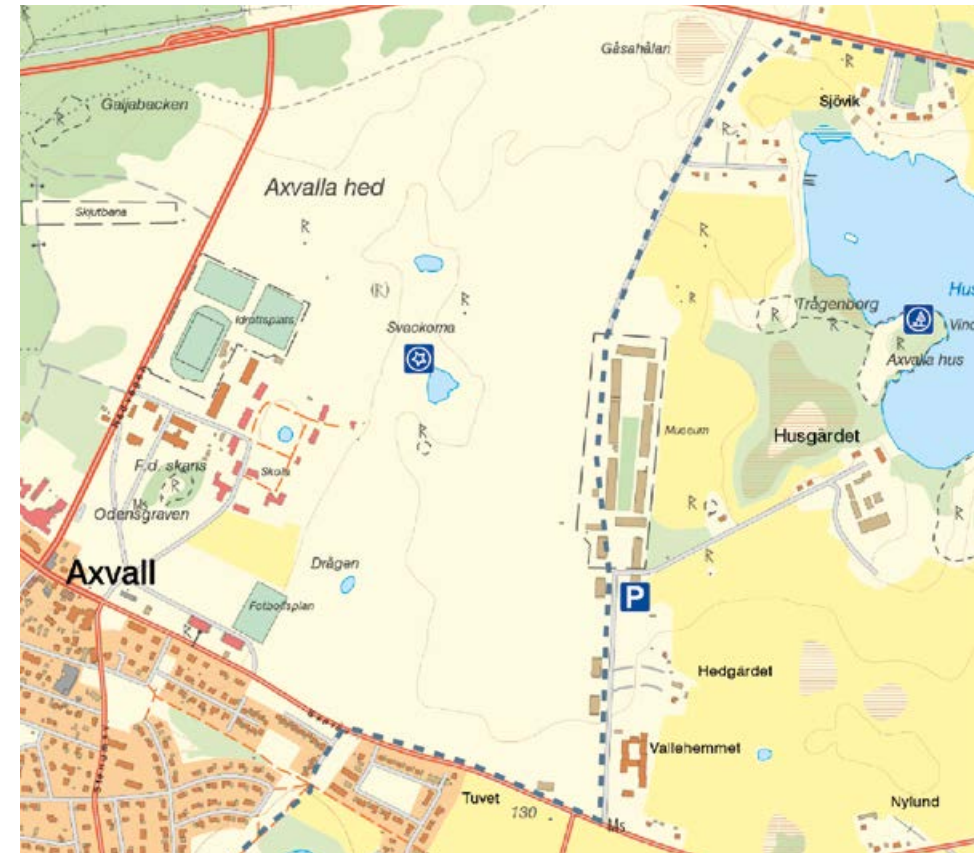
Axevalla hus

När man står vid Axevalla hus idag känns det som ett ganska bortglömt hörn av världen. Man måste anstränga sig lite för att se hur de övervuxna

stenmurarna en gång reste sig som en mäktig riksborg. Men platsen var väl vald, eftersom den skyddades av vatten på nästan alla sidor och låg centralt invid *Erikskatan*, som var den stora färdvägen från södra och västra Sverige mot Stockholm. Här kunde man stoppa danskar och andra fiender från att tränga vidare norrut.

Under medeltiden var de här trakterna mycket centrala i Svea rike, med *Skara stad*, *Varnhems kloster*, *Ökulls kungsgård* och *Höjentorps slott*. På medeltiden genomkorsades *Valle härad* också av betydligt fler vattenvägar, längs åar och sjöar. Ingen vet riktigt när Axevalla hus byggdes, men det var senast under 1200-talet eftersom det nämns i en skrift från 1278 då kung Magnus Ladulås blev tillfångatagen mitt under en fest på Axevalla hus. Den danska riddaren Peter Porse hade intagit Axevalla hus och tog sin gäst till fånga. 1469 slutade Axevalla hus historia. En stor här av förbittrade bönder intog fästningen och brände ner den, som hämnd för hur slottsfogden hade plågat dem i många år.

Miss inte: Gravarna mitt ute på heden. Här finns rester av gånggrifter, stengravar, som är över 4000 år gamla. De visar att Axevalla hed har använts av människor under mycket lång tid. I en av gravarna som grävdes ut 1805 hittades elva fack med skelett, flintknivar och bärnsten. Av den syns idag inte mer än en övertorvad stensättning med en 4 x 5 meter stor grop i mitten.

Arter: baktimjan, kattfot, darrgräs, jungfrulin, sånglärka, ängspärlemorfjäril, sexfläckig bastardsvärmare.

Hitta hit: Från vägen mellan Varnhem och Axvall svänger du in mot folkhögskolan men fortsätter förbi den. Det går att komma ut på heden från många håll, men man kan till exempel parkera vid det gamla pansarmuséet. Därifrån finns också en skyltad stig till Axevalla hus.

Bästa matsäcksplatsen: Vid ruinerna av Axevalla hus. Det går förstås att sätta sig var som helst ute på heden också, men då är man helt oskyddad för sol och vind.

Från 1600-talet och fram till mitten av 1900-talet har Axevalla hed varit ett av landets största militära övningsfält. Att det blev så berodde på borgen Axevalla hus. När det raserades under 1400-talet blev området till kunglig jaktmark.

Omkring 50 våtmarksberoende fågelarter häckar i Hornborgasjön. Totalt har över 290 fågelarter setts i området.

Hornborgasjön

Hornborgasjön är en av norra Europas största fågel-sjöar, vittberömd som tranornas största dansarena om våren. Men här finns mycket att upptäcka under hela året. På få ställen kommer man så nära det myllrande livet i en våtmark, med skrånande skrattmåsar, glänsande trollsländor och lekande gammalgäddor.

Vad är det då som gör Hornborgasjön till en fågelsjö? Framför allt att den är så grund, ofta är det inte ens en meter till den geggiga botten. I dyn frodas växter och småkryp tidigt om våren eftersom en grund sjö värms upp snabbt. Detta är förstås till stor glädje för hungriga fåglar som behöver insekter, växter och fisk.

En annan fördel med den grunda sjön är att den fryser snabbt om vintern och blir en fantastisk skridskosjö. På isen kan man plötsligt ta sig snabbt mellan sjöns olika delar. Från södra ändens örnmattning till norra änden där skäggesarna svirrar i vassen. Nu kan man kryssa genom resterna av döda skogar som dränktes när vattenytan höjdes under 1990-talet.

Återställningen av Hornborgasjön är Sveriges största naturvårdsprojekt genom tiderna. Mer om detta och om allt som finns att upptäcka kan man lära sig på naturum Hornborgasjön som ligger på sjöns östra sida.

Hornborgasjön är drygt en mil lång och naturreservatet är drygt 4 000 hektar stort. Förutom sjön och strandängarna omfattar det också en del av det gamla odlingslandskapet öster om sjön, i Falköpings kommun. Den här guiden fokuserar på de norra och västra delarna av sjön som hör till Skara.

Ore backar

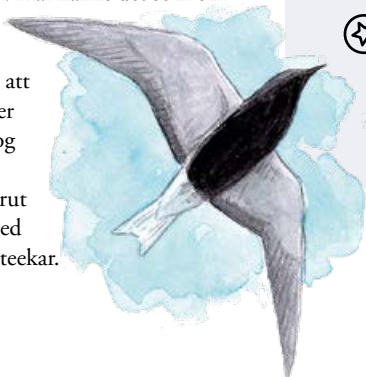
Flygande vandring från lövgrottor till vida vidder

I Ore backar kan både barn, fågelskådare och vanliga picknickare få sitt lystmäte. Stigen följer kammen på en brant ringlande rullstensås, som ger känslan av att flyga fram över landskapet.

Första delen av vandringen går genom en grön grotta av hassel, ek och alm. Svirrande grönsångare och skimrande ormbunkar gör att världen utanför känns avlägsen, men efter några hundra meter kliver man ut i ljuset igen. Här öppnar sig böljande ekhagar längs sjöstranden, med fallna trädjättar att klättra på eller slå sig ner vid för att äta matsäck. Barn och biologer kan roa sig i ihåliga ekar, vid strandkanten eller vid sandiga slänter där vildbin har sina bohålor.

Om man kan hålla ut ända till vandringens ände är det också fint att ha picknick vid utsiktstornet längst ut på udden. Här är man mitt i *Hornborgasjön* och mitt i fågellivet, med chans att se exempelvis svarttärna och havsörn. En nästan garanterad art är skarv eftersom skarvarna har en koloni i de döda videsnåren utanför (som blev dränkta när Hornborgasjöns vattenyta höjdes). Rakt över på andra sidan sjön syns *naturum* och *Ytterberg*, och bakom det höjer sig *Billingen*.

På vägen tillbaka kan man följa stigen på åsen en bit ovanför stranden. Här känns det som om man förflyttat sig mellan Norrland och Sydsverige bara genom att vrida på huvudet. Väster om åsen breder barrskog och tuvullsmyr ut sig, medan landskapet österut är sydländskt leende med blomsterbackar och jätteeckar.

Hitta hit: Följ väg 184 mellan Skara och Falköping. Strax norr om avfarten mot Trandansen ser du skylten mot Ore backar. Följ grusvägen två kilometer till parkeringen. Eller ta buss 203 från Skara. Hoppa av efter 10 minuter vid hållplats Bjärka, och fortsätt söderut på 184 cirka 350 meter till den skyltade vägen mot Ore backar.

Arter att hålla utkik efter: Kungsljus, tuvull, desmeknopp, gul svärdsilja, trolldruva, ormbär, skrattmå, havsörn, nötkråka och svarttärna.

Barnpotential: Vid Ore backar är det lätt att få barn att springa längs stigen. Den branta åsen ger luft under fötterna, och det gör även fallna klätterträd, hasselnötsskal, strandfynd och mycket annat som finns att upptäcka.

Miss inte: Vår och sommar är förstås Ore backars ljuvaste tid, men även hösten kan vara fin, när träden skiftar färg och tranbären mognar på myren.

Svarttärnan hör till släktet träsktärnor.

När man kommer ut ur lövskogsgrottan fortsätter stigen längs vidsträckt över- och svämningsmarker och kommer sedan ner närmare strandkanten.

Grova ihåliga ekar är den biotop i Sverige som innehåller flest hotade insekter. Det är även en bra lekbiotop.

Längst ut på rullstensåsen vid Ore backar känns allt nära. Himlen, sjön och jättekarnas kronor. Tärnskränet över strandängarna blandas med svarthättornas sommarsånger inifrån den stora lummigheten.

På få platser kommer man så nära Hornborgasjön. Samtidigt som den karga tuvullsmyn är nära på andra sidan åsen. Här går åsen som en gräns mellan det grönskande kulliga landskapet och de mörka granskogarna som tar vid västerut.

Trandansen

Vårfestival med urgammal koreografi

Några åkrar i Hornborgasjöns södra ände har blivit vårens invigningsplats för både människor och tranor. Här genljuder vårskriken från omkring 20 000 långa näbbar, i en orgie av frosseri, flörtande och dans.

När man först kommer till Trandansen väntar man sig kanske en samlad dansuppvisning, men denna balett är mycket oorganiserad och spontan. Någon gör en liten piruett, skuttar en meter upp i luften, breder ut vingarna, plockar upp en kvist, kastar den och lyfter halsen i en himlastormande fanfar. Ibland sprider sig dansen genom flocken och sätter igång en våg. Pampigast är uppvisningen tidigt på morgonen eller framåt skymningen. Mitt på dagen fokuserar tranorna mest på att äta, men även nu spritter de till i några danssteg då och då. Mitt i plockandet av korn från marken kan ett tranpar stanna upp framför varandra, höja halsarna och ropa rakt mot himlen att de hör ihop och att de ska dela ännu en sommar tillsammans.

Ända sedan inlandsisen drog sig tillbaka har tranorna förmodligen rastat här vid Hornborgasjöns grunda stränder, där vattnet fort blir varmt om våren. Men när godset *Dagsnäs* började lägga

ut potatisrester från sin brännvinstillverkning på åkrarna blev platsen ännu mer populär i trankretsar. Numera har Länsstyrelsen tagit över utfodringen, och lägger ut spannmål till de långväga gästerna som har flugit ända från Spanien och Nordafrika.

Hitta hit: Följ väg 184 mellan Skara och Falköping. Ca 1 km norr om Bjurums kyrka finns en större parkering. Även närmare kyrkan finns parkeringsytor. Buss 203 (Skara-Falköping) stannar vid hållplats "Trandansen".

Miss inte: Att komma hit på örnskådning i januari. Sedan flera år har det lagts ut en åtel med kött om vintern som lockar mängder av havsörnar. Mer information om guidningar finns på Länsstyrelsens hemsida.

Bästa tiden: Tranorna brukar vara som flest i början av april. Under tranäsången är det också öppet i den lilla informationsbyggnaden med tranutställning, turistinformation och en enkel servering. Vissa helger finns kunniga fågelvårdare på plats.

Bästa matsäcksplatsen: Vid borden med utsikt över tranhavet (fast om det är en helg kring påsk kan det hända att utsikten från borden mest består av andra besökares ryggar).

Tranorna vid Trandansen står i Falköpings kommun, medan besökarna står i Skara och tittar på dem.

När tranorna samlas om våren är de inte alls så skygga som senare under sommaren. Ofta kan de vara bara 30–40 meter från staketet där besökarna står. Även många andra fåglar känner sig trygga i mängden, framför allt är det sångsvanar, och olika gäss och änder som man kan få se på nära håll.

Utloppet

Fågelskådarnas favoritställe

Vid Utloppet rinner vattnet från Hornborgasjön vidare ut i Flian. Fågeltornet här är ett av sjöns bästa utkiksplatser, framför allt när isen ligger över sjön. Då samlas massor av fågel i de öppna råkarna här.

När isen lägger sig är Utloppet egentligen enda stället där man ser några fåglar i *Hornborgasjön* eftersom det strömmande vattnet inte fryser. Sothöns, vigg, salskrake, sångsvan, knölsvan och storskraker tränger ihop sig och lockar jagande havsörnar. Om våren har man goda chanser att se och höra spelande gråhakedopping.

Det är också här man har störst chans att se eller höra de stora vasshavens arter, som skäggmes och rödröm. Före restaureringen av Hornborgasjön täckte vassen stora delar av sjön, men numera är det framför allt här i nordväst som den finns kvar. Även *Härblingstorskanalens* mynning i norr är en bra plats för att höra skäggesarnas studsande svirrande läte. Dit tar man sig lättast med skridskor om vintern.

Svarthalsad dopping hör till Hornborgasjöns stoltheter, som fågelskådare kommer långväga ifrån för att se.

Utloppet är betydligt lättare att komma till. En bred grusväg leder fram till *fågeltornet* och bron över *Flian*. Där kan man titta ner på dämnet som reglerar sjöns vattenstånd, och ibland försöker fiskar att ta sig upp med halsbrytande hopp. Annars finns det inte särskilt mycket att se här för den som inte gillar fåglar.

Missa inte: Att spana efter den kritvita ägretthägern som nästan har blivit stammis i Hornborgasjön.

Hitta hit: Följ väg 184 mellan Skara och Falköping och sväng av mot Hornborgasjöns utlopp. Efter cirka 5,8 km grusväg når du en parkering där orangemarkerad led börjar. Sträckan från parkeringen till Utloppet är cirka 1,3 kilometer tur och retur. Kollektivt: Buss 203 (Skara-Falköping) stannar vid hållplats "Trestena". Från hållplatsen följer du sedan skyltningen mot Hornborgasjöns utlopp (cirka 7 km enkel väg).

Bästa matsäcksplatsen: Uppe i tornet.

Arter att hålla utkik efter: Havsörn, trastsångare och svarthalsad dopping.

I ett platt landskap blir världen väldigt stor när man kommer upp en liten bit från marken. Med en bra kikare kan man spana av fågellivet i nästan hela Hornborgasjön från tornet.

Spånnsjön

Från slyträsk till glittrande fågelsjö

Efter 123 år som igenvuxen sumpmark återuppstod sjön mellan Axvall och Norra Lundby 2015. Nu är Spånnsjön ett naturligt reningsverk och en fin liten fågelsjö där skratmåsarna skrånar om sommaren.

Spånnsjön har samma historia som sin storebror *Hornborgasjön*. I slutet av 1800-talet grävde bönderna diken för att bli av med vattnet och få mer jordbruksmark. Det fungerade lite halvdant och mitten av den gamla sjön blev en sumpig snårskog. Tills markägarna bestämde sig för att bygga ett dämme och återskapa den forna vattenspegl.

Fåglarna hittade direkt den nya blänkande ytan. Bara efter ett par veckor sågs ett par av vitögda dykare, en sydosteuropéisk art som var på tillfälligt Sverigebesök 2015. Skratmåsarna har bildat en koloni på holmarna i sjön, och även knipa, fisktärna, rödbena, gråhakedopping, gul-ärle och många andra har gjort sig hemmastadda. Om våren och hösten kan man se många olika vadarfåglar som tar rast här under sin långa flytt.

Förutom att den nygamla sjön är till glädje för småkryp, fisk och fåglar så renar den vattnet. Mycket näringsrikt vatten kommer in i Spånnsjön från jordbruksmarkerna österut, och en del av den näringen fångas upp här. Vattnet som rinner vidare på andra sidan sjön blir klarare, vilket kan glädja badare i *Vingsjön*.

Spånnsjön är kanske inte det enkla alternativet för barnfamiljen som bara vill ha en picknick i det gröna. Här finns ingen tydlig vandringsstig men det går att gå runt sjön, och den som gillar att titta på fåglar kan underhålla sig länge. I april kan man få se gäddor och öringar som tar sig upp hoppande i den lilla forsen vid utloppet.

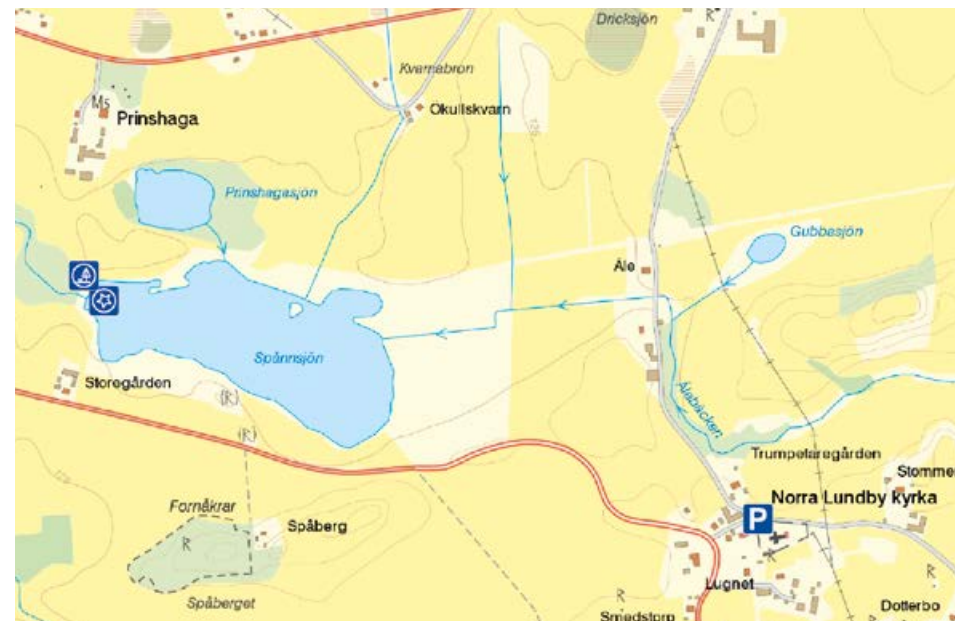
Bästa matsäcksplatsen och missa inte:

Vid utloppet längst västerut i sjön finns en träbro där man kan slå sig ner för att begrunda det breda vattenfallet och forsen nedanför. Under vårfloden är brusets högt att det överröstar både skratmåsarna och ett vanligt samtal. Här kan man spana efter gäddor, öring och forsärla, eller strömmstare på vintern.

Hitta hit: Strax väster om Norra Lundby

på vägen mot Axvall syns Spånnsjön norr om vägen. Det finns ingen självklar parkeringsplats men det går att stanna till i vägkanten vid avfartsvägen mot det lilla röda torpet söder om sjön, så länge man är noga med att inte stå i vägen. Ska man stå en stund är det bättre att parkera vid kyrkan i Norra Lundby och gå en knapp kilometer på landsväg mot Axvall tills man ser en grind på höger sida, in till Spånnsjön. Det går också att ta buss 200 från Skara till Ökull, promenera grusvägen till Åle och sedan gå längs den gamla banvallen till Spånnsjöns norra sida. Allra enklast är det förstås att ta cykel om man har möjlighet.

Hitta runt: Att gå runt sjön är en vandring på tre kilometer. Bästa vägen är att börja från Norra Lundby kyrka längs landsvägen, följa sjön i söder, väster och norr, men sedan fortsätta längs den gamla banvallen till Åle. I östra kanten är det nämligen besvärligt att gå och man riskerar att störa häckande fåglar.

Över 135 fågelarter har setts i den nygamla lilla sjön.

Våtmarker är inte bara vackra och sprittande av artrikedom... de är kostnadseffektiva också. Att bygga ut kväverening i ett reningsverk blir ofta betydligt dyrare än att anlägga en våtmark som gör samma sak.

Mossarna

När du har fått nog av de yppiga, grönskande hagmarkerna och lövskogarna kan det vara skönt att ge sig ut på mossarnas ödslighet.

Det är inte alla som vet att man kan komma till vidsträckta ödemarkar i Skaraborg, där orrar och tjäder spelar om våren, och där tranorna lever sitt hemliga sommarliv. Här ropar ljungpiparna, de fåglar som bäst kan uttrycka ödsligheten i sina röster.

På bara någon kilometer kan du förflytta sig från prunkande sydsvenska ängar till något som mest liknar Norrland. Och precis som i Norrland kan man hitta helt bortglömda ting här: ett ihoprasat älgstorn eller en gisten eka som det växer tallar i.

När man har insupit mossens storhet en stund kan somliga känna en viss tomhet, beroende på hur man är lagd. För vissa är det just detta som är så härligt med mossar, att man kan vädra ut en småplottrig, upphackad vardag. För andra blir det för ödsligt och de längtar till en ombonad skog.

Vad är en mosse?

En mosse är en torvbildande våtmark som får sitt vatten enbart genom regn och snö. Därför blir mossen näringsfattig och artfattig, till skillnad från kärr och sjöar.

Mossar har bildats alltsedan istidens slut och fortsätter att växa till, så länge man inte gräver diken som torrlägger dem. Ostörda mossar är så fulla med vatten att det blir syrebrist, och gamla växtdelar bryts inte ner utan lagras bara ovanpå varandra. Eftersom vitmossan och andra växter fortsätter att växa så blir mossen hela tiden lite tjockare och höjer sig över omgivningen.

Blängsmossen

Enklaste vägen till ensligheten

Om man snabbt vill komma ut på en riktig högmosse är Blängsmossen det bästa stället. Här behöver man bara gå några minuter längs en stig genom fin gammal skog, och kliva upp i ett fågeltorn. Där väntar mossen i sin väldiga ödslighet.

Mossen buktar lite uppåt i mitten och ger en känsla av jordens rundning. Även om man faktiskt ser slutet av Blängsmossen, där krumma martallar tar vid i mosskanten. När man har betraktat vidderna en stund kan man börja undra vad man ska ta sig för. Kanske kan man slå sig ner vid en mosstuva... var och en är ett eget litet konstverk med vitmossor i alla färger och slingrande tranbär. Men vad gör man sedan? Den lättgångna stigen slutar vid tornet, men skidspåret fortsätter runt hela mossen. Den som har vattentäta kängor och starka ben kan följa de röda kryssen. Med skidor på om vintern kan man förstås få en maxad upplevelse av vita viddar.

Ljungpiparen ger ödsligheten en röst. Den häckar på fjällvidder och stora mossar.

Blängsmossen är en av Skaraborgs största och mest opåverkade mossar. Skogen runt om mossen är bitvis gammal och ska få utvecklas mot urskog.

Ljungpipare

- Missa inte:** Sileseshår, världens gulligaste köttätande växt som tittar fram längs spången när man närmar sig mossen.

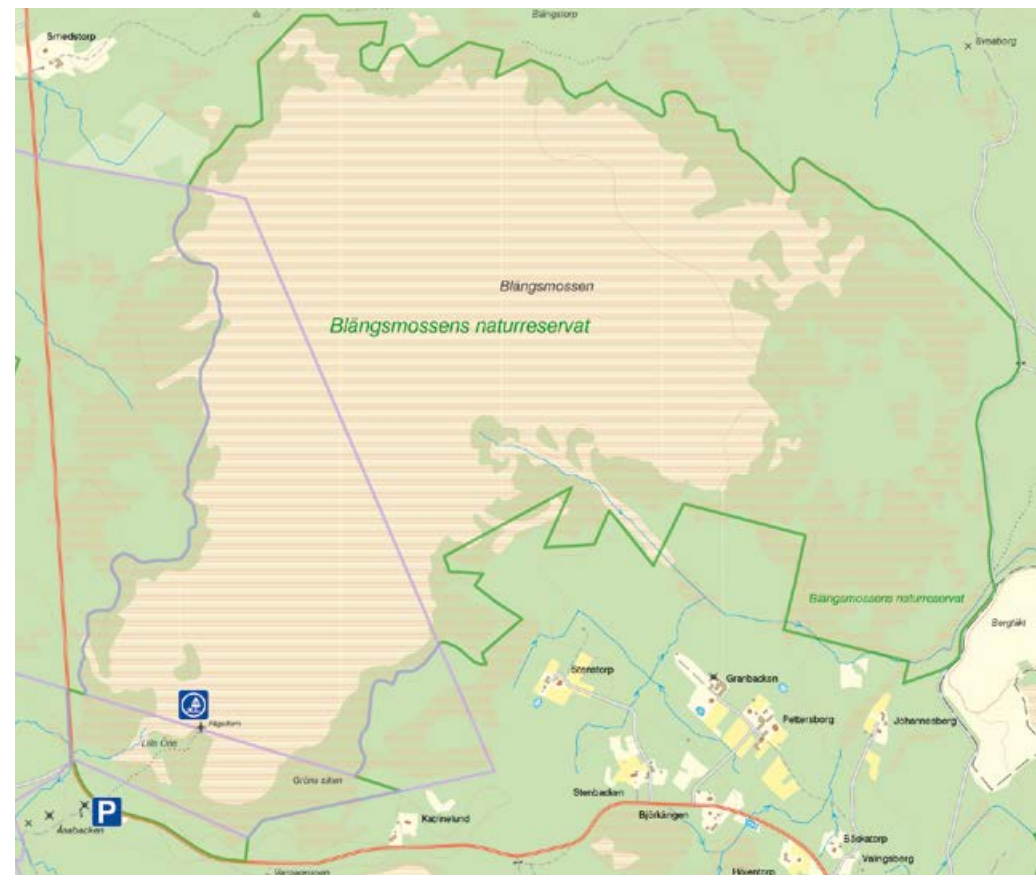
- Bästa matsäcksplatsen:** I utkikstornet, eller på bänkarna under ifall det regnar.

- Arter att hålla utkik efter:** Dvärgbjörk (en nordlig art), ängsnycklar, myggblomster, grönbena och ljungpipare. Om våren spelar orrar här.

- Hit hit:** Blängsmossen ligger norr om vägen mellan Skövde och Lerfala. Mossen nås från en parkeringsplats söder om vägen, där den gör en skarp krök mot norr.

Sydbillingens platå

Ingen söndagspromenad

Sydbillingens platå är ett av södra Sveriges största sammanhängande vildmarksområden, och har varit i princip orört sedan mitten av 1800-talet. Här kan man vandra långt genom gammelskog och myrmark, ensam med älgar, tjädrar och hjortron.

Att närma sig *Sydbillingens platå* från Skövde är att göra det lätt för sig. Från Skarahället får man ta sig igenom en diffus övergång mellan skog och mosse som är ganska svår att navigera i, och som helt saknar stigar. Är man ute i början av sommaren kan man också få en broms- och knottupplevelse av norrländska mått. Men om man är beredd på en vandring i obanad terräng kan man njuta av gammelskog, mörka porlande bäckar och smalaxlade granar i myrkanterna. Skogen är inte planterad utan har till största delen sått sig själv efter 1800-talets intensiva betning och skogsbruk. Till sist öppnar sig mossehorisonten och då blir ensligheten total.

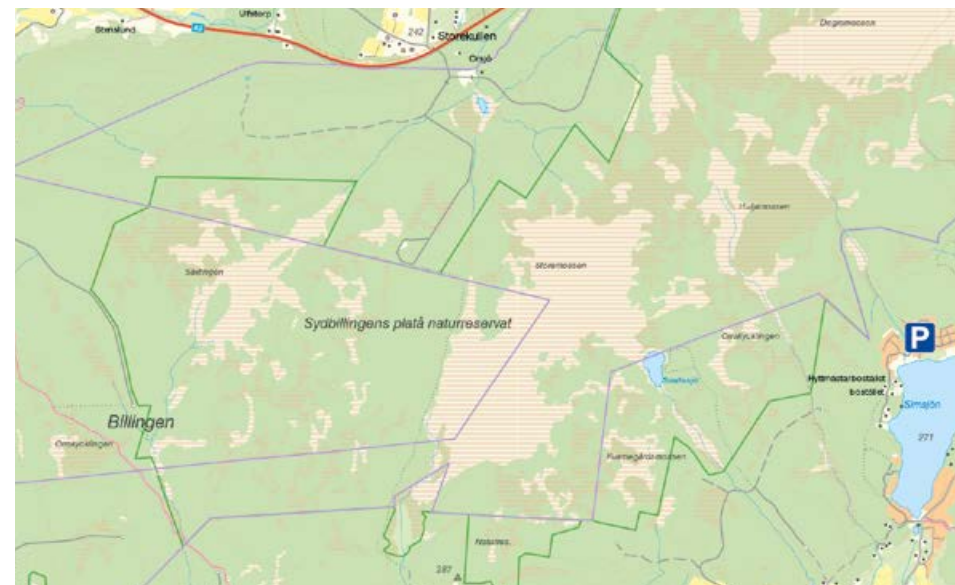
Klockljusten är typisk för västsveriges mossar.

Hitta hit: Den enkla vägen är att komma från Skövde och parkera vid Simsjöns norra sida. Från parkeringen kan du följa vägen fram till en informationstavla. Den som vill ha en större utmaning och ännu mer ödslighet kan istället åka in från Skarasidan. Om du kommer från Varnhem tar du vänster i korset vid skylten mot Alekärr. Sedan navigerar du uppåt på skogsbilvägarna, korsar pilgrimsleden och kör tills vägen tar slut. Där parkerar du och går österut in i reservatet. Att köra in norrifrån går tyvärr inte eftersom vägen är avstängd.

Missa inte: Att stanna upp och lyssna in tystnaden.

Arter att hålla utkik efter: Tjäder, orre, pärluggla, hjortron, skvattram och klockljusten.

Bästa matsäcksplatsen: I en myrkant. Om du tar dig fram till den öppna mossen från Skarahället har du verkligen gjort dig förtjänt av matsäcken.

Naturreservatet Sydbillingens platå är omkring 2000 hektar stort, det vill säga nästan 3000 fotbollsplaner.

Rösjö mosse

Stort och svåråtkomligt månlandskap

Rösjö mosse är Skaraborgs största myrområde och här ryms en vidsträckt ödslighet. Mossen är ganska otillgänglig för besökare, men ligger centralt ur fågelperspektiv, bara några kilometer sydväst om Hornborgasjön.

Man kan lätt få känslan att inte vara välkommen om man försöker närma sig *Rösjö mosse* från Skarahället. Här får man kryssa sig fram på kilometer efter kilometer av skogsbilvägar, varav många slutar med vägbommar. Men för den som verkligen vill vara ensam i ödsligheten kan det löna sig att vara envis och leta sig fram genom produktionsskogen tills marken blir mjuk under fötterna och det börjar lukta pors. Snart öppnar sig mossen i sin väldiga platthet, med spetiga tallar och björkar som sticker upp ur turvorna. När horisonten växer känns mossen som en avlägsen måne.

Om man vill få den riktiga månkänslan kan det vara värt att titta på en flygbild, för att verkligen hamna på de öppna delarna. Det mesta av skogen kring Rösjö mosse har brukats hårt och mycket av mossen är dikad, för att få skogen att växa bättre. Särskilt i söder har torrläggningen lyckats bra och skogen har tätnat.

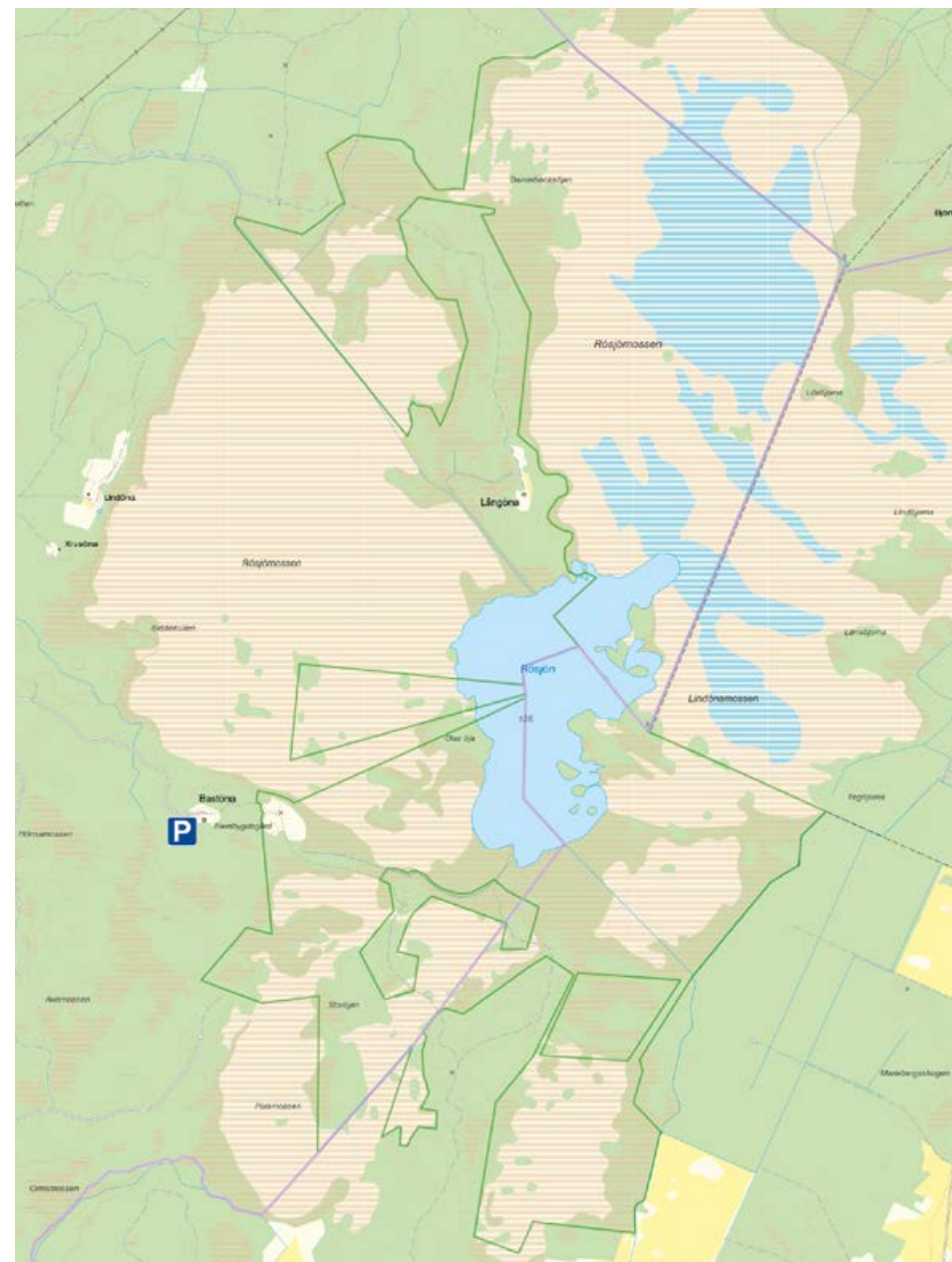
Bara en mindre del av Rösjö mosse ligger i Skara kommun, resten tillhör *Vara* och *Falköping*. Den mest välkomnande vägen in går från Varasidan, där man kan parkera vid *Bastöna bygdegård*, en gränad gammalgård i originalskick från 1860. Därifrån går en vältrampad gammal stig vidare till ett övergivet hemman med jättelika lindar och gamla fruktträd. Stigen fortsätter mot mossen men är omarkerad och blir bitvis otydlig, så en bra karta eller GPS är att rekommendera.

Myrarnas gula guld, hjortronen, finns inte bara i Norrland.

En lite äventyrlig utflykt kan vara gå ett varv runt själva sjön *Rösjön*, vilket blir ungefär en halvmils vandring.

Att Rösjö mosse är lite svåråtkomligt för människor gör det desto mer populärt bland fåglar som vill ha lugn och ro. Här häckar många arter som man annars brukar förknippa med fjällen, som ljungpipare, grönbena och storspov. Många tranor och sångsvanar slår sig också ner här på myrholmarna över sommaren, men då är de inte alls lika exhibitionistiska som på våren vid *Trandansen*, utan väldigt svåra att upptäcka.

Söderifrån kan man leta sig fram på skogsbilvägarna för att slippa åka omvägen från Vara-hållet.

Sångsvanen är myrarnas fågel, till skillnad från knölsvanen som trivs i stora sjöar. Här vid Rösjö mosse hittar sångsvanarna det vidsträckta lugnet som de söker.

Miss inte: Vattentäta skor om du vill komma ut i de finare delarna. Om du vill vara med om något lite extra kan du övernatta vid mossen i april och lyssna efter orrspel.

Hit hit: Om man vill uppleva Skaradelen av Rösjö mosse kan man åka in vid Arentorp och leta sig fram på skogsbilvägarna, men man får vara beredd på att gå några kilometer för att komma till mossen. Vägen till Långöna, som ser bra ut på kartan, har en vägbom cirka tre kilometer ifrån sjön. Den lättaste vägen in är att komma från Varahållet i sydväst och parkera vid Bastöna bygdegård. Det går också att komma från söder och svänga in mot Ryd.

Arter att hålla utkik efter: Ljungpipare, storspov, hjortron, skvattram.

Vandring

I Skara kommun finns omkring 15 mil av vandringsleder och motionsspår. Här finns alltifrån små picknickrundor till veckovandringar.

Pilgrimsvandra

En pilgrimsled är en mötesplats mellan historia, kultur, natur och dig själv. I Skaraborg finns mer än 500 kilometer av pilgrimsleder, alla med slutmålet *Olof den Heliges grav* i norska *Trondheim*. Sedan några år tillbaka har dessa leder också status som europeiska Kulturvägar, liksom Europas kanske mest omtalade pilgrimsled med mål i spanska *Santiago de Compostela*.

Skara ligger som ett nav där flera leder sammanstrålar. På Turistbyrån kan du köpa olika vandringsguider som beskriver natur och kultur utmed lederna och du kan också hämta pilgrims-passet som är gratis. En klassisk vandring är att gå från *Gudhem* till *Varnhem*. Leden växlar från smal skogsstig till att följa bilvägarna.

Billingen runt

Billingeleden börjar vid *Simsjön* i utkanten av Skövde. Den går ömsom uppe på *Billingens platå* med fantastiska utsikter österut, och ömsom i sluttningen genom hagmarker och ädellövskogar. Efter fyra mils vandring norrut knyts den ihop med vandringslederna i *Valle* där man kan fortsätta söderut till *Varnhem*. Här kan man vandra vidare längs *S:ta Elins pilgrimsled* tillbaka till *Skövde*. Allt som allt är det en vandring på drygt tio mil runt Billingen.

Flämsjön runt

Vandringen runt *Flämsjön* är drygt nio kilometer. Parkera vid *Flämslätt*, vid vägen *Öglunda-Eggby* eller norr om *Eggby*. Vid *Acksjön* passerar du *Remningstorps arboretum*, en spännande och väl skyltad samling träd från hela norra halvklotet. En kort sträcka öster om Flämsjön är inte skyltad men du följer ändå lätt de vägar och stigar som finns.

Tempelbackastigen

Från *Skara centrum* kan du vandra dig ut till riktigt gamla kulturbygder. Vid *Götala* börjar den nyrenoverade *Tempelbackastigen* på knappt två kilometer som slutar i Stenum. På *Tempelbacka* finns riktigt gamla fornminnen och här skall enligt sägnen ha hållits "Alla Götars Ting". Kanske fanns här en kultplats långt innan Skara blev stad och domkyrkan byggdes. Längs stigen passerar du många historiska platser och fina ekbackar.

Motionsspår

Hälsans Skara är en motionsslinga runt Skara på åtta kilometer. Det finns också en avstickare på 4,5 kilometer runt bostadsområdet *Skaraberg*. Karta kan du antingen hämta på Skara turistbyrå eller ladda ner och skriva ut själv. Titta gärna också på anslutningslederna *Tempelbackastigen* och *Petersburg*. Fler motionsspår finns i Skaraberg, *Axvall* och *Istrum*.

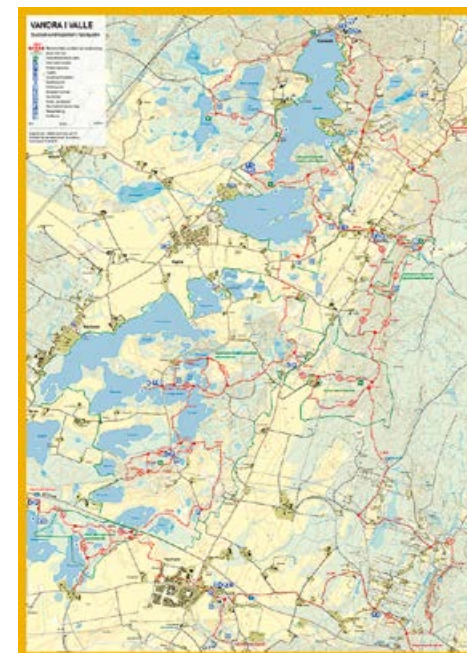
Vid Hornborgasjön

Kring *Hornborgasjön* finns flera kortare leder längs strandängarna och genom kulturlandskapet. Ett bra ställe att utgå ifrån är *Hornborgasjöns naturum* där du kan hämta kartor och information. Härifrån arrangeras också vandringar med olika teman från april till september.

Vandra i Valle

Vid *Billingens* norra sluttning har inlandsisen lämnat efter sig det sagolikt vackra *Valleområdet*, ett sjörikt och mjukt böljande kamelandskap. Här går sex mil av skyltade vandringsleder genom betesmarker och lövskogar. Mer om Valle kan du läsa på sidan 23.

På Vandra i Valle-kartan ser man hur vandringslederna hänger ihop. Den finns bland annat på Skara turistbyrå.

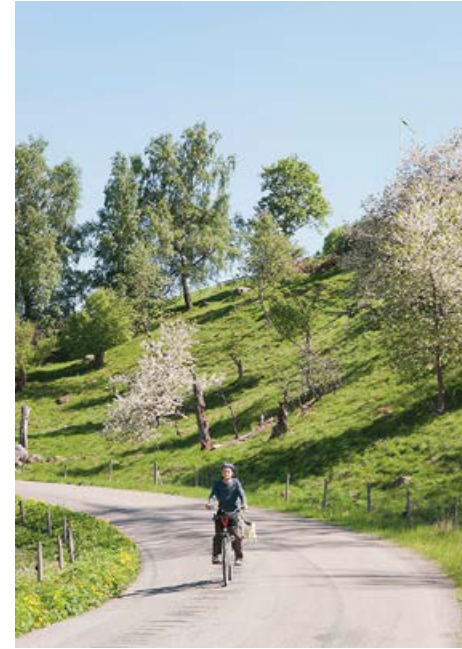
Aktiviteter

Fiske

Många av sjöarna i Skara är bra fiskesjöar där du kan få exempelvis abborre, mört och gädda på kroken. Tänk på att du behöver köpa fiskekort för de flesta vatten innan du ger dig ut. Ett undantag är *Vingsjön* där det inte krävs. Fiskekort kan du till exempel köpa på ifiske.se

Hornborgasjön är öppen för fiske utom under fågelskyddstid (20 mars–15 juli). För mer information och båthyra, kontakta *Hornborgasjöns stugby*.

Cykling

Med cykel börjar äventyret direkt utanför dörren. Skara kommun är inte större än att alla utflyktsmål i den här guiden går att nå med cykel. Bra cykelvägar hittar du på Skaras cykelkarta, som finns på nätet och på turistbyrån.

Vet du inte var du ska börja? Följ *Vallevägen* – världens vackraste väg (enligt trovärdiga lokala källor). Hyr cykel i *Varnhem* eller *Flämslätt* så får du tips om bra ställen att bo och platser du inte får missa. Läs mer på vallevagen.se

Paddling

Med kanot kan man uppleva naturen på ett nytt sätt. För barnfamiljer kan det vara en aha-upplevelse att plötsligt få med sig både packning och barn på ett enkelt sätt långt från vägar och buller. Om du inte har egen kanot är det lättast att hyra vid *Herrtorps qvarn* och paddla i *Flían* eller vid *Flämslätt* och paddla i *Vallesjöarna*. Läs mer på sidan 20 och 52.

Naturen är öppen året runt

Här är några tips månad för månad

Januari

Kolla in örnmattningen vid Hornborgasjön. På länsstyrelsens hemsida hittar du mer info om örnguidningar.

Februari

Glid fram på skridsko över Hornborgasjön som fryser snabbt tack vare att den är så grund. När det har varit kallt ett tag är också många andra sjöar fina att åka på, exempelvis de 365 sjöarna i Valle.

Mars

Naturum Hornborgasjön öppnar och välkomnar de första vårfåglarna. Kattugglor och hornugglor ropar när det skymmer över Valle. På Billingen hörs sparvugglans vissningar och pärlugglans popopoande.

April

Nu dansar tranorna vid Hornborgasjön. För den som inte vill träffa så mycket folk rekommenderas orrspel på någon av mossarna.

Maj

Ge dig ut i Valle, Sveriges Nangijala, när det är bländande vitt av körsbärsblom. Höjdpunkten brukar inträffa i mitten av maj. Den mest intensiva blomningen varar bara någon vecka, så det kan vara värt att kolla med turistbyrån eller någon i trakten för att pricka precis rätt.

Juni

Kolla in blommande orkidéer, till exempel i rikkärret i naturreservatet Ökull-Borregården. I skymningen sjunger näktergalen och många andra nattsångare.

Juli

Bada, paddla, fiska... det mesta passar att göra i juli. Sy en fjärilshåv av en spetsgardin så kan du upptäcka fjärilarnas och trollsländornas universum.

Augusti

Skymningspaddla i Flian och spana efter bävvar. Vill du hjälpa till att bevara ett blommande landskap? Hör av dig till Naturskyddsföreningen eller Hembygdsföreningen som ofta ordnar slättergillen i augusti.

September

Leta svamp och lingon på Billingen eller spana in tranornas höstsamling i norra delen av Hornborgasjön. Ofta är de lika många som på våren men nästan ingen människan är där för att vinka farväl.

Nu har du också chans att se nötkråkan som är en mästare på kurragömma. Just i september samlar den nötter i hasselbuskarna och visar sig i sin prickiga prakt.

Glöm inte att mata fåglarna i trädgården eller på balkongen när det börjar bli kallt.

Oktober

Njut av höstfärgerna, till exempel i Botan och Fornbyn inne i Skara. Efter de första frostnätterna är det läge att ge sig ut på myrarna och plocka tranbär.

November–december

Okej, nu är det kanske inte så kul ute alla gånger. Men det här är en bra tid för att uppleva all kultur och historia som finns att hitta i Skara.

Alla människors rätt till naturen

Tack vare allemansrätten kan vi röra oss fritt i naturen och känna oss som hemma. Men det är en frihet under ansvar. Vi får inte skada djur och natur, och vi måste visa hänsyn mot markägare och andra människor.

Allemansrätten ger oss lov att:

- Göra upp eld på mark som inte tar skada, när det inte råder eldningsförbud.
- Tälta något enstaka dygn om det inte är i närheten av bebyggelse.
- Rida och cykla på mark som inte tar skada, och som inte är någons tomt.
- Plocka bär, svamp och blommor, men inte bryta grenar eller plocka fridlysta växter.
- Köra på enskilda vägar som inte är avstängda för motortrafik.
- Ta med dig hunden, men ha den helst kopplad. Under tiden 1 mars–20 augusti råder absolut koppeltvång.

Mer om allemansrätten finns att läsa på naturvardsverket.se

I naturreservat gäller särskilda regler. Det kanske bara är tillåtet att elda på iordningställda grillplatser och det kan råda ridningsförbud eller tältförbud i hela reservatet. Varje naturreservat har sina egna föreskrifter som går att läsa på länsstyrelsens hemsida eller på reservatens informationsskyltar.

Grönskande övertäckningar

Körsbärsvita sagokullar, svindlande stup och hemlighetsfulla åar...
det finns mycket mer än tranor att upptäcka i Skara kommun. Den här guiden hjälper dig att hitta till 27 av pärlorna i det gröna Skara.
Välkommen ut!

SKARA

